Год. III. Май и Юний Книга III.

Родопски напрѣдъкъ

Мѣсечно илюстровано списание
за
наука, обществени знания и народни умотворения.

Езикови бѣлѣжки изъ с. Бачково.

На едно разстояние отъ 10 километра пѫть на югъ отъ града Станимака по тѣсното и дивно ущелье на Чепеларската рѣка, тукъ имепувана Бачковска, се намира селцето Бачково. Задъ него пъкъ на не повече отъ километъръ разстояние е разположенъ извѣстниятъ Бачковски мънастиръ.

Селото Бачково е поставено въ най-тѣсната часть тукъ въ ущельето, отъ двѣтѣ страни на което високо стърчатъ издигнати двата срѣщуположни гребена: Баба и Червената стѣна, помежду които въ дъното рѣката се муши и криволичи изъ стръмно каменливо корито. Селцето е разположено на десния брѣгъ на рѣката, а пѫтьтъ отъ Станимака до него отива по лѣвия брѣгъ и въ самото село рѣката се минава по единъ малъкъ дървенъ мостъ, който нашитѣ инжинери всѣка година поправятъ, а той все пакъ си остава слабъ и готовъ всѣки часъ да рухне въ водата. Прѣди 1898 год. пѫтьтъ отъ Станимака

по ущельето на рѣката за Хвойна — Чепеларе — границата не се е отбивалъ прѣзъ Бачково, а е минавалъ горѣ срѣщу самия мънастиръ отъ десния брѣгъ на рѣката, дѣто се намира чудно гиздавия и здравъ каменень мостъ. (Вижъ картината и описанието му въ кн. 2, год. II, 1904 на „Родопски напрѣдъкъ").

Селцето Бачково е гѫсто, кѫщитѣ му като че единъ видъ сѫ стикани и нахвърлени една въ друга въ низкото дъно при рѣката, уличкитѣ сѫ криви, тѣсни нѣкѫдѣ до толкова, че човѣкъ свободно може да ги прѣскача отъ стрѣхата на една кѫща къмъ срѣщуположната, но всички почти улички сѫ постлани съ калдаръмъ и сравнително много други Родопски села сѫ и доволно чистички. Кѫщитѣ сѫ двуетажни, нѣкои и триетажни съ конструкция както и всички почти Родопски кѫщи, полукаменни, полудървени, съ малки прозорци, ниски тавани, горнитѣ имъ етажи, рѣдко довършени, стърчатъ като оглозгани скелети.

Надъ селото захваща хубава листвена гора, която се свършва съ борови дървета чакъ въ самия върхъ на гребенътъ. Обратното е пъкъ съ лѣвия брѣгъ на рѣката: цѣлъ цѣлиничъкъ западния склонъ е голъ, каменистъ, съ едва видими тукъ тамъ дребни шубърки отъ храсталакъ, но пъкъ прошаренъ съ малки кошарки лозя и кѫсчета ниви, които, като гледа човѣкъ разпръснати изъ висинето и грамадитѣ каменаци, чуди се на непосилния трудъ, постоянство и издържливость на стопанитѣ имъ и могатъ ли тия жалки оглозгани кѫсчета слаба и ронлива почва да отплащатъ толкова прахосанъ трудъ. При все това Бачковци сѫ доволни отъ лозята си: увѣряватъ, че имъ се раждало всѣкога изобилно и сочно грозде. По тия грижливо обградени съ каменни зидчета кѫсчета земя се срѣщатъ и млади скоро засадени черничеви дръвчета, на които постепенно се увеличава числото. Това е твърдѣ похвално, защото инъкъ климатичнитѣ сгоди на нашитѣ въ долинитѣ Родопски села сѫ много добри за бубарство, което съ врѣме сигурно ще внесе промѣна въ тъй скѫдния имъ и мѫченъ планински поминъкъ.

Бачково е чисто българско село съ население спо-

редъ послѣдното прѣброяване (31/XII 1900 г.) отъ 1107 жители, отъ които 578 мжже и 529 жени. Поминъкътъ на това селце не е тъй влошенъ, както вжтрѣшнитѣ изъ планинитѣ тукъ села и то благодарение на близотата му до града и широкото му и гористо землище. Дребно земледѣлие, малко лозарство, дюлгерство у мжжетѣ лѣтѣ, а зимѣ сваляне дървенъ материялъ за гориво въ града, надничарство въ мънастирътъ,— ето съ какво се поминовать Бачковци.

Селянитѣ приказвать, че селото на сегашното му мѣсто е скоро заселено; старото му поселище е било въ севѣроизточната часть на сѣдловината, наричана *юртища*, дѣто личатъ основи и гармади отъ стари постройки. Сега това мѣсто е съ лозя.

Името си Бачково, споредъ старитѣ хора, е добило отъ турската дума *бачия* = мандра. Мънастирскитѣ мандри сж били поставени на това мѣсто, което отпослѣ мънастирскитѣ братия отстжпили на своитѣ слуги и овчари, които били повечето отъ старото село и които и свалили селото въ днешното му мѣсто при рѣката. Гърцитѣ казвали на селото *Бажо*, което тоже значело мандра.

Поставено между мънастирътъ и града Станимака, Бачково се е гърчеело току-речи до освобождението. Българскиятъ езикъ въ училището е въведенъ едва въ 1875 год. Поради това и въ ферманътъ за учредяване българската екзархия Бачково е причислено къмъ гръцкитѣ села и града Станимака. Съзнанието за своята народность не е било заглушено у Бачковци, обаче да води явна борба съ гърцитѣ и получи нѣкакви резултати, не е можело, защото и географски, и икономически селото е било въ пълна зависимость въ всѣко отношение отъ силния тогава гръцки елементъ въ Станимака. При все това въ послѣднитѣ години прѣди освобождението селото въ болшинството си пакъ е имало смѣлостьта да се прогласи за българско.

Макаръ че условията на Бачково сж били тъй неблагоприятни въ национално отношение до прѣди руско-турската война, гърцизъмътъ пакъ не е можалъ ни най-малката слѣда да остави въ Бачковцитѣ: българ-

ската упоритость тукъ е устояла, и Бачково си е останало чисто Родопско село по животъ, говоръ, носия, обичаи и пр. отъ естнографската група на рупцитѣ.[1])

Тукъ ще запознаемъ читателитѣ съ една важна отлика на Бачковския говоръ.

За по-виднитѣ особици на рупския говоръ азъ дадохъ малки бѣлѣжки въ кн VI и VII на „Родопски напрѣдъкъ“ год. I (1903), ала въ отношение изговора на тъмнитѣ гласни **ъ** и **ѫ** Бачково прави изключение не само въ рупския говоръ, но и въ всички познати за сега Родопски говорни покраини. Додѣто въ извѣстнитѣ до сега Родопски говори намѣсто тъмнитѣ **ъ** и **ѫ** въ ударенитѣ срички имаме двоегласкитѣ **о**[а], [о]**а**, **ъ**[а], [ъ]**а**, [у]**о**, ó, въ Бачково се изговаря ясно и чисто **а̯**. Наистина, въ Централния (Ахж-челебийския) говоръ единични случаи **о**[а] да се изговаря на **а** и да се срѣщани нѣкждѣ, но както съмъ споменвалъ и другъ пжть (вижъ кн, VI год. I, 1903 г. „Родопски напрѣдъкъ“), това явление, споредъ мене, е случайно, а не отъ нѣкои звуко-физиолошки причини. Особено се наблѣга, че въ с. Райково най-много се чува **а** вмѣсто **о**[а]. Въ това село азъ прѣкарахъ двѣ години (1886 и 87) като учитель, при това то е на 20 минути разстояние отъ родното ми село Устово, дѣто е пазарьтъ на цѣлата кааза, та сношенията сж много чести и близки и поради това всѣка минута човѣкъ срѣща Райковци. Прѣзъ това врѣме азъ се занимавахъ вече съ събиране и записване народни умотворения, но не можахъ да чуя ни въ едно познато мене Райковско сѣмейство да се изговаря чисто и ясно **а** вмѣсто **ъ**, **ѫ** = **о**[а]. Обаче една малка разлика, дори слабо уловима за обикновенъ слухъ, въ Райковския говоръ се забѣлѣзва, разлика каквато не се чува въ съсѣднитѣ му села Горно-Райково, Дунево, Устово, Фатово, Чокманово и др. и тая разлика е, че свойствената на Родопскитѣ говори двоегласка **о**[а], **ъ**[а] и [у]**о** въ Райково има *възходещъ* изговоръ, както г. А. Теодоровъ въ единъ послѣденъ специално за

[1]) Подъ името *рупци* трѣбва да се разбиратъ селата въ тъй наречената Ропка, именно Малево, Хвойна, Павелско и пр. Вижъ „Родопски напрѣдъкъ“ год. I (1903).

тоя звукъ трудъ я нарече. (Вижъ статията му „Единъ особитъ звукъ въ родопското нарѣчие“ 1904 г.). И наистина, насъ, досегашнитѣ събирачи на народни умотворения и езикови материяли изъ Родопитѣ, най-много е измжчвалъ именно тоя Родопски звукъ, какъ поверно да го прѣдадемъ въ разнитѣ му по мѣста и села нюанси, и ако нашето желание нѣкждѣ не е било изпълнено, причината е че никой отъ насъ не е ималъ нуждната научна подготовка, па и да има нѣкой такава, съ едно прѣминаване само прѣзъ едно или нѣколко Родопски села, или пъкъ съ срѣщи съ Родопчани изъ градове и села вънъ отъ Родопитѣ, пакъ е рисковано да се твърди, че е могълъ да чуе и улови всичкитѣ тънкости на една тъй сложна фонетика, каквато Родопскитѣ говори иматъ.

Съ една дума въ Райково ний нѣмаме чисто **а** въ ударени срички намѣсто **ъ-ж**, а имаме пакъ сжщия Ахж челебийски звукъ **о**[а], само че въ Райково отгласътъ **а** е подавляющъ, по силенъ отъ прѣдгласа **о**, или споредъ г. Теодорова **възходеща** двоегласка, слѣд. найвѣрно би се отбѣлѣвалъ писменно съ **°а**.

Въ Устово азъ познавамъ само едно сѣмейство, въ което отъ единъ братъ и три сестри само братътъ и до него родилата се сестра (Стою Стояновъ и Кана Стоянова) изговарятъ **о**[а] въ ясно, отворено **а**, за което всички имъ казватъ, че **думат разж'о**[а]**бре**[а]**ну, ж'о**[а]**бро**[а]**т са**, т. е. глезятъ се, говорятъ разглезено. Тѣхнитѣ баща и майка си сж били родомъ отъ Устово и сж изговаряли звукътъ правилно както всички Устовци. Отъ казаното се вижда, че това е случайно явление, чисто и просто навикъ, останалъ у братътъ и сестрата отъ дѣтинство, когато, наистина, дѣцата се глезятъ въ говора си. Подобни случаи е твърдѣ възможно да се срѣщнатъ и въ други села.

За сега по изговора на тъмнитѣ гласни **ъ** и **ж** между познатитѣ Родопски покрайни само Бачково прави едно единствено изключение. Тукъ вече нѣмаме ни възходещи ни низходещи двоегласки по г. Теодорова, а чистъ и ясенъ звукъ **а** въ всички коренни и суфиксни срички, били тѣ съ ударение или не. Една

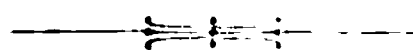
бѣлѣжка само ще направя въ случая, че до колкото азъ можахъ да схвана, само въ думи, дѣто прѣдъ гласната стои твърда тъмна съгласна **к, т, п** и **с** при изговора на такива като че едва се дочува прѣдгласъ на **ъ**, но азъ мисля, че това е по скоро отъ твърдостьта на съгласната, която твърдость се отразява въ съчетанието си съ гласната.

Ето какви думи азъ имамъ отбѣлѣвани отъ Бачковския говоръ за звукътъ **а**, вмѣсто **ъ** и **ж**: **базлѐан** (бъв) **кѐсну, бад'ник, бѐчва, ваз** (във) **вѐнка, удва́нка, дѐну, дѐска, дѐщеᵃреᵃ, лѐжеᵃ лажѝци, мѐкнеᵃ, мах, нѐш, дѐну, пѐшкам, сѐхнеᵃ, сан, вѐтак, пеᵃсак, дуби́так, пеᵃтак, градѐт, чвеᵃкат, вѐлат-с-н, кѐщи, кащѐвник, рѐка, ракавѝца, сѐдувеᵃту, тѐпан, мѐка, мѐчну, гѐлаб, усѐдих, стѐпи, зѐстапка, ба́рзам, гѐрнеᵃ, га́ска, зѐрну, клѐбу, даб, баб, ка́кал, нѐклица, кал'не са, дал'геᵃ стреᵃха, ваднаш, слѐнце** и др. Зруковетѣ **ь** и **ѧ** въ Бачковския говоръ сѫ изяснени въ **е** ударено, широко **еᵃ** (**ѣ**) и йотирано **йа** = **'а**. Както знаемъ, послѣдниятъ звукъ **е** на йотирано **'а** се чува само въ рупския говоръ, а въ Бачково се срѣща сравнително въ по-малко думи, като се изговаря на **еᵃ** и съ това Бачковскиятъ говоръ относно тоя звукъ се приближава къмъ Ахж челебийския. Бачковци изговарятъ: **тѐᵃнку, мѐᵃку, лѐᵃку те́ᵃгли, тѐᵃшку, сѐᵃдна, жѐᵃдну, зе́ᵃмам, стѐреᵃц, леᵃн, лѐᵃсну, увѐн, чѐᵃрну, чв'ат, чвеᵃк, с'акадеᵃ, р'ака,** но и **мѐгла, пан, пѐсну, тамѐан, глѐдан, жѐᵃдан, ден'ат, кѐнеᵃт** и др,

По другитѣ си особици Бачковскиятъ говоръ е сѫщия рупски, какъвто е въ селата Павелско, Хвойна, Малево и др.

Станимака. 1905 год.

Ст. Н. Шишковъ.

Срѣдно-Родопски овчари и кехаи.

(Обща характеристика до 6 Септемврий 1885 г.)

(Продължение отъ II кн.)

Отъ **В. Дѣчовъ.**

Овчарски веселби по Петровъ день и др. лѣтни праздници.

У дребното овцевъдство овчаритѣ лѣтѣ слизатъ по-чйостишъ въ село, защото и мандритѣ сѫ близо до селата. Пролѣть, като се вѫрнатъ отъ Енидженското поле, слизатъ въ село да се *прѣменйотъ* (прѣоблѣкатъ) и веднага слѣдъ това се връщатъ при стадата. Единочното дохождане на селскитѣ овчари въ село минава мълкомъ и почти незабѣлѣжено. Но у едрото овцевъдство не е така. Овчаритѣ на сюрийскитѣ овце съвсѣмъ рѣдчишъ дохождатъ въ селата си по рано отъ Петровъ день. Но за послѣдния праздникъ и свѣти Илия тѣ непрѣменно ще слѣзатъ въ селата си. Петровъ день, свѣта Недѣля (7 Юлий) и *Алинденъ* (свѣти Илия) сѫ *най-голѣмитѣ* праздници за цѣлото Срѣдно-Родопско население. Всѣки родопчанинъ, кѫдѣто и да е отишълъ по печалба, за тия праздници ще се намѣри въ селото си. Овчаритѣ слизатъ отъ планинитѣ много шумно. Обикновено тѣ отлѫчватъ по 1-2 брава, събиратъ се по 10-на заедно, подкарватъ бравитѣ и се отправятъ за селата си. Пѫтйомъ тѣ минаватъ и прѣзъ други села, едно за да се спратъ у нѣкой свой другарь или другъ приятель и се повеселятъ, и друго, да продадатъ кабадайлъкъ въ чюздото село. Овчаритѣ, като наближатъ нѣкое село, надуватъ гайдитѣ, запѣватъ, гърмятъ съ пищовитѣ и тържествено прѣминватъ прѣзъ улицитѣ. Когато наближатъ роднитѣ си села, гърмежитѣ, пѣснитѣ и провикванията се усилватъ. Кехаитѣ и роднинитѣ, като чуятъ, че овчаритѣ идатъ, напълнюватъ *бѣли харкоми* съ ракия и вино и излизатъ вънъ отъ селото да ги посрѣщнатъ. Гърмежи, свирни, пѣсни, провиквания, майчини плачове (отъ радость), сестрини възклицания, дѣтски смѣхове — всичко това се смѣсва и прѣдава на срѣщата една извънредно голѣма тържественость и трогателность. Овчари и посрѣщачи пѣещимъ, свирещимъ и гърмещимъ влизатъ въ селото посрѣдъ голѣма навалица отъ мѫже, жени и дѣца. Овчаритѣ първо влизатъ въ кехайовата кѫща. Кехаицата и дъщеритѣ ѝ весели, засмѣни посрѣщатъ овчаритѣ, въвеждатъ ги въ *кйошка* (гостоприемна стая), поканватъ ги да сѣднатъ на шаренитѣ възглавници и новитѣ козиневи *халища* и слѣдъ това ги *служйотъ* (черпятъ) съ кафе, ракия или вино. Въ сѫщото врѣме кехаята слага прѣдъ овчаритѣ единъ купъ *жйолтъ като кехлибаръ* Енидженски тютюнь и една голѣма *лѣлка* (кратуна) съ барутъ. Овчаритѣ като се *пусвочатъ* (наситятъ)

съ кафе и ракия, надуватъ изново гайдитѣ, запѣватъ, пълнятъ много чйостишъ пищовитѣ съ барутъ и гърмятъ прѣзъ прозорцитѣ на кйошка. Слѣдъ единъ два часова веселба въ кехайовата кѫща, овчаритѣ се *разнисатъ* по бащинитѣ имъ домове, за да се *удмурйотъ* и приготвятъ за по нататъшнитѣ веселби. Затоженитѣ майки, братя и сестри се чудятъ, какъ по добрѣ да угодятъ на милитѣ си госте. Послѣднитѣ сѫ докарали брави, донесли сѫ масло, сирене и пр., а това е втора радость на домашнитѣ. Послѣднитѣ се разшетватъ изъ кѫщи да готвятъ *ушмаръ, клинъ* и други ястия, съ които ще гощаватъ роднинитѣ си. Прѣзъ праздницитѣ овчаритѣ до обѣдъ се събиратъ по редъ въ всѣка овчарска кѫща, гдѣто ядатъ, пиятъ, свирятъ и гърмятъ, а слѣдъ обѣдъ отиватъ на хорото.

Въ Срѣднитѣ Родопи по голѣмитѣ праздници, съ изключение тия прѣзъ Богородичнитѣ и Великденскитѣ пости, се не минаватъ безъ хоро. На послѣдното присѫтствува почти цѣлото население включително старцитѣ и бабичкитѣ. Но Петровскитѣ хора прѣвъзходствуватъ всички други, които ставатъ прѣзъ годината и то поради това, че всички странствующи жители на Петровъ день сѫ въ селата си. Петровското хоро, както и обикновеното, изпърво се прави отъ момитѣ. Послѣднитѣ се хващатъ за пояситѣ, запѣватъ и започватъ да играятъ. Въ това врѣме нѣколко *пихтави* (слаботѣлесни) момчета отъ дюлгерското или терзийското съсловие се хващатъ прѣди момитѣ*) и повеждатъ хорото. Ако кеменчежия или кавалжия е дошълъ на хорото, той по покана отъ момчетата ще разиграе хорото съ свирка, но ако се не вижда такъвъ, момитѣ продължаватъ и безъ свирня да си играятъ и пѣятъ.

Задали са са, Мару лю,
Ут планинона ювчере
Свирещим, Мару, пеещим,
Тйонкине пушки пускащим.
В селу са хору виеше
На Маринине дворуве,
Мара хурону водеше
Най напреж на поводникан,
Ювчерене са сдумуват,
Сдумуват още спитуват,
Кой да са фати ду Мара,
Ду Мара машка девойка
За струненуну (1) поехче,
За копринени зюнчици.(2)
Ен-кехеена са спусна,
Да си са фати ду Мара.
Мара са пусна ут хору,
Та си утиде ф женине.
Ен-кехеена румоне:
— Бегай ми, Мару, бегай ми,
Ду сига бехме руднина,
Ут сига чюжди станахме.
Дувечера ща да дойда,
Лишен (3) ща дати провуде,
Да ми гу ни си ворнола,
Чи ми ще сорце устана,
Тв са ща Мару убеси
На бащуви ти дворуве,

*) Въ Срѣднитѣ Родопи моми и момци не играятъ разбъркано, а отдѣлно. Цѣлата верига отъ моми и момци се скопчва съ момъкъ и мома, които сѫ роднина. Десното крило на мѫжката полуверига се кавва м о с к и (мѫжки) п о в о д н и к ъ, а лѣвата (или десната отъ женската полуверига), ж е н с к и п о в о д н и к ъ.

Ен-кехеена румоне:
— Мене е Мара руд'нина,
Е ща са фате ду Мара".
Га на хурону дойдаха
На червенана ебалка
Бащу ти ще е жизона,
Жизона и жеремйона".

Мела Рада дворуве
С босил'кува метлица
С тротурова (4) вейчица,
Де засвири млад ювчер
В чйостана гора зелена.
Фарли Рада метлана,
Метлана и вейкана
И майци си думаше:
— Малеле, мила малеле,
Пуста ти била метлана,
Метлана още вейкана,
Е ща, малеле, да ида,
В чйостана гора зелена,
Дену ми свири млад ювчер.
Аку си ми е руд'нина,
Чи ща борже да дойда,
Пак ку си ми е чуждинче,
Чи ща сас негу да ида.
Лете щиме летува,
На висока планина
Пуд тйонка ела висока;
Зиме щи ме зимова
В равнуну поле широку,
Пуд високиен караач".
Ага е Рада утишла,
Чи ни е билу чуждинче,
Ами е билу руд'нина,
Та са е Рада ворнала,
И майци си думаше:
— Малеле, мила малеле,
Пуста ти била руд'нина,
Де има юнак левенин,
Той ще е Ради руд'нина".

Когато овчаритҍ дойдатъ на хорото, и гайдажията влѣзе въ срѣдъ хорището, моми и кеменче, ако има такова, млъкватъ. Гайдажията, гордъ както всички други овчари, бавно надува гайдата и когато гайданицата *писне*, отпушва запушеното съ пръста му бручило да *ревне* и то. Ако гайданицата и бручилото не сж въ хармония, гайдажията стѣга или разпуща еклеметѣ на бручилото, чйорка, (5) съ клечица или орловъ нокетъ дупкитѣ на гайданицита, залепя отъ странитѣ имъ лойчица и пр. Слѣдъ това пакъ надува гайдата, отпушва бручилото и чйорка по гайданицата. *Курдисването* (нагласяването) чйостишъ се продължава по 5—10 минути. Прѣзъ това врѣме веригата отъ моми и момци обикаля мълкомъ около гайдажията и чака съ нетърпение курдисването на гайдата. Когато гайдажията нагласи послѣдната, тогава гордо гордо погледне къмъ моми и момци, засучи си мустацитѣ, изругава дечурлигата, които сж се събрали около него, наведе се до земята да си напраши пръститѣ и послѣ захване да свири бавно и закрѣпено. Овчаритѣ единъ по единъ или нѣколцина заедно се хващатъ на хорото за пояситѣ. Послѣдното се разширочава и окржглява. Слѣдъ единъ часъ отъ дохождането на овчаритѣ и курдисването на гайдата хорото има слѣдующия изгледъ: първата (мжжката) полуверига се състои отъ 30—40 момци, отъ които овчаритѣ сж на мжжкия поводникъ (десното крило), а другитѣ момци до женския поводникъ (лѣвото крило). Овчаритѣ сж облѣчени съ гиздилнитѣ

си дрехи, но сж по ржкави (безъ [6] долами). На силяхлъцитѣ имъ сж запасани пищови, кара-кулаци (ятагани), малки ножове, харбии и всички други по лъскави дрънкалки. На шарфетитѣ (чалмитѣ) имъ сж забодени варакосани китки, а отзадъ връзъ плещитѣ имъ се разстилатъ и развѣватъ дългитѣ и гжститѣ имъ чамбаси, разчесани като момски коси. На краката си носятъ калеври, [7] обточени съ широки ивици отъ червенъ мешинъ, или пъкъ сж по терлици (безъ калеври), ако хорото е направено въ нѣкоя суха ливада. Другитѣ момци сж по скромно облѣчени и не сж въоржжени. Момитѣ, които съставляватъ втората полуверига, и тѣ тоже сж хванали за пояситѣ и сж угиздени съ тъмно-сини вълненици (сукмани), обточени съ жълти тихели [8] на политѣ; на главитѣ си връзъ фесоветѣ носятъ махрами-дюлбени или царстати тестемели, а връзъ послѣднитѣ сж закачени сребърни трепки: кръстоветѣ имъ сж опасани съ алени пояси, а връзъ тѣхъ шарени зюнки съ малки лъскави чепразе. На нозетѣ си носятъ червени *хлепки* (чехли) или калеври връзъ дълги бѣли памучни чорапе. На опашката (крайното лѣво крило на хорото) се нахватали най-дребнитѣ момиченца и дѣца. Така съставено хорото прѣдставлява пъстра змийо-образна дълга верига, която се върти спирално около гайдажията. Хорото околовръстъ е заобиколено отъ множество зрители. На една страна стоятъ прави момитѣ, които още не сж се хващали на хорото или скоро сж се пустнали отъ него; на друга стоятъ момцитѣ, които тоже сж се пустнали или още не сж играли; на третя сж насѣдали бабички и възрастни жени, заобиколени отъ малки дѣца; а на четвъртата сж насѣдали *кръстомъ ноги* (по турски) стари и млади кехаи, дюлгери, шивачи и пр. Прѣдъ кехаитѣ и другитѣ селени сж сложени бѣли *харкуми* съ вино, чеверме, прѣсно сирене и други мезета. Единъ или нѣколцина гайдажии, тоже сѣднали по турски, свирятъ съ гайди на *мухабетъ*. Единъ пъргавъ момъкъ се *върти на пета* около кехаитѣ и другитѣ стари хора и имъ поднася съ купа или съ чаша вино или бѣла ракия. Момцитѣ водятъ подъ редъ хорото. Слѣдъ 4—5 обиколки, момъкътъ, който води хорото, залепя на челото на гайдажията сребърна или друга монета (грошче, металици, бешликъ, алталъкъ и пр.), послѣ завива още единъ пжть хорото и се пуска. Когато нѣкой момъкъ води хорото, годеницата му или любовницата му непрѣменно ще се хване на женския поводникъ (първа на женската полуверига), но до нѣкой неинъ сродникъ. Щомъ нѣкоя не роднина мома се хване на женския поводникъ, когато нѣкой момъкъ води хорото, това показва, че момата *гали* (люби) вече тоя момъкъ. Чйостишь кехаитѣ, бащитѣ, майкитѣ и роднинитѣ на момцитѣ, които водятъ хорото, ставатъ отъ мѣстата и *залепятъ* пара на челата на гайдажията и хороводцитѣ. Това е знакъ, че кехаята или бащата е възхитенъ и доволенъ отъ своя овчарь или синъ. Хороводецътъ води хорото много полекичка. Мжжетѣ при всѣко пристигане се *састипатъ* (стж-

писватъ) съ лѣвата нога, а женитѣ просто вървятъ. Слѣдъ 2—3 завъртвания ходещимъ гайдажията промѣня мелодията на *рипкане*, мжжетѣ захвацатъ да рипкатъ (скачатъ), а женитѣ *сучатъ* (триятъ си ходилата на нозетѣ у земята). Слѣдъ едно завъртане рипкащитѣ хороводецътъ свива мжжетѣ на *баруга* (9) (колело) всрѣдъ хорището около гайдажията, послѣ развива колелото и почнува отъ ново да води хорото *ходещимъ*. Когато послѣдното стане голѣмо и се закрѣпи, нѣколцина или всички момци се *съгласяватъ* съ гайдата и пѣятъ.

Въ това врѣме, когато момцитѣ пѣятъ на хорото, *старитѣ*, които сж насѣдали около пълнитѣ съ вино харкоми, сжщо пѣятъ нѣкоя песень на *мухабетъ* и сегисъ тогисъ се провикватъ. Освѣнъ това тѣ чйостишь изпращатъ виночерпеца съ пълна харкома съ вино да *послужи* момцитѣ—играчи. Щомъ виночерпецътъ влѣзе въ хорището, гайдажията измѣня свирнята и захваща да свири *като на нивѣста* (свадба). Виночерпецътъ подава на всѣки момъкъ, който е хванатъ на хорото, по една чаша или единъ *кишкилъ*(10) вино, като захваща отъ хороводеца. Ако виночерпецътъ не е взелъ кишкилъ или чаша, подава самата харкома на хороведеца, който, като се *нажули*(11) съ вино, подава на слѣдующия до него играчъ, послѣдниятъ я подава по натътъкъ и по тоя начинъ се изредяватъ всички играчи съ изключение на женскитѣ. Въ врѣме на пиенето овчаритѣ се провикватъ, а по *пѐрнатитѣ* отъ тѣхъ изваждатъ пищовитѣ си и гръмватъ на *возбарце* (по посока къмъ небето). Слѣдъ служенето хорото се продължава. Когато кехаитѣ се *кефлендисатъ* и *начукатъ* (напиятъ), даватъ заповѣдь на своя гайдажия да иде всрѣдъ хорището за да нагласятъ съ другия гайдажия *чифтъ гайди*, Щомъ двѣтѣ гайди се курдисатъ и *брукнатъ*, кехаитѣ се вдигатъ отъ мѣстата си, отиватъ на мжжкия поводникъ и се хващатъ най-отгорѣ до хороводеца. Послѣдниятъ отъ уважение къмъ старитѣ дава хороводната *кърпа* на хваналия се до него кехая и се хваща по надолу слѣдъ кехаитѣ. Слѣдъ хващането на кехаитѣ, хващатъ се на хорото още много мжже и жени, между които и по-млади кехаици. Послѣднитѣ завзематъ женския поводникъ. Кехаята хороводецъ първо *рукнува* на гайдажиитѣ да свирятъ добрѣ, послѣ *метнува* (прѣхвърля) хороводната кърпа на лѣвото си рамо, като държи единия ѝ край съ десната ржка и слѣдъ това гордо, гордо повежда хорото. Всички хороиграчи сж хванати за пояситѣ. До като гайдитѣ свирятъ на вървежъ, кефлиитѣ кехаи и овчаритѣ бавно се застигатъ, клаткатъ се и главитѣ си държатъ малко наведени и на страна. Но когато гайдажиитѣ захванатъ да свирятъ на *рипкане* (скачане), картината се промѣня. Хороводецътъ—кехая, щомъ чуе промѣнението на свирнята, минутно вирнува назадъ главата, *увида* (махнува) хороводната кърпа отъ рамото, завърта я въ въздуха надъ главата и се провиква : *хаай де! хоппа!* Слѣдъ тоя знакъ всички играчи се *разрипкватъ* (за скачатъ) и рукатъ:

хайда! ухху, хоппа! хайди рррр...ржха! Отъ рипкането и клатканeто на самъ нататъкъ овчарскитѣ чамбаси се развѣватъ въ въздуха, оржжията имъ заедно съ селяхлъцитѣ се подмѣтатъ на горѣ на долу, краищата на дългитѣ имъ ножове се удрятъ едни у други и звънтятъ, пиринченитѣ паласки и ахламарницитѣ дрънкатъ и се люшкатъ, земята тънти и пр. Врѣдъ тоя шюмъ и кипежъ гайдажиитѣ ускоряватъ свирнята, а *начуканитѣ* и *тйошки* кехаи съ всичкитѣ си сили се напъватъ да рипкатъ и въртятъ хорото. Тѣ се навеждатъ, изпъчватъ се назадъ, клекатъ, виятъ се на страни; но колко и да се прѣсилватъ и мжчатъ, виното и старостьта не имъ позволяватъ да се движатъ бърже на прѣдъ. Кехаитѣ рипкатъ и се клаткатъ на хорото, до като *прѣвраткитѣ* отъ шалваритѣ се спустнатъ и видятъ подъ пояситѣ, т. е. до като *капнатъ отъ ўмора*.. Когато дойдатъ до това дередже, тѣ се пущатъ отъ хорото и сѣдатъ на първото си мѣсто при харкомитѣ съ виното.

Слѣдъ пускането на кехаитѣ отъ хорото появяватъ се крамолитѣ и разправиитѣ между овчаритѣ и другитѣ момчета отъ другитѣ съсловия. Изтиканитѣ отъ кехаитѣ момци до женския поводникъ бързатъ да заематъ първитѣ си мѣста. Тѣ едни прѣзъ други се надпрѣварятъ кой до води хорото. Ако нѣкой момъкъ отъ терзийското съсловие сполучи да поведе хорото, другъ момъкъ – овчарь го *притица* и го не оставя да стане хороводецъ. Трети—дюлгеринъ или калайджия се откжсва отъ мжжката полуверига, зема въ ржката си кърпа и захваща да води хорото, като остави другитѣ на *пленгу*. (12) Момцитѣ почнатъ да се блъскатъ, да се ругаятъ и псуватъ, гайдитѣ млъкнакъ, момитѣ се разпилѣятъ, кюляфе, фесове и китки се търкалятъ по земята и най-сетнѣ видишъ, че врѣдъ хорището се е струпала цѣла *гармада* отъ овчари, терзии и дюлгери. Въ това врѣме кехаи, жени, моми и други сеирджии крѣскатъ, викатъ и молятъ *юнацитѣ* да се не боричкатъ. Но ако послѣднитѣ непослушатъ и надъ гармадата отъ юнацитѣ се лъснатъ ножове, сеирджиитѣ скачатъ отъ мѣстата си и тичатъ да разтърваватъ *келешитѣ*. Съ прѣдумвания, заплашвания, тързания, блъскания и други срѣдства вчепканитѣ за гушитѣ и чамбаситѣ юнаци се раздѣлятъ и тишината се въдворява. Но за възстановяване редътъ на хорото нѣкой отъ по младитѣ кехаи дава заповѣдь на гайдажиитѣ да свирятъ и самъ повежда хорото. Слѣдъ едно двѣ завъртания кехаята поканва нѣкой не намѣсенъ въ крамолата момъкъ да води хорото, а той се пуща и сѣда на мѣстото си. Кждѣ *икиндия* и по кжсно кехаитѣ и другитѣ по възрастни и женени лица си отиватъ отъ хорото, за да продължатъ веселбитѣ по кръчмитѣ и кжщитѣ. Младитѣ играятъ до *заникъ слонце* и послѣ развалятъ хорото. Момитѣ си отиватъ въ кжщи, а момцитѣ оставатъ на хорището да играятъ *поседница* (ржченица) и да се *борятъ*. При боренето момцитѣ се раздѣлятъ на двѣ партии: овчари и сулинаджии сж на една страна, а мом-

цитѣ отъ другитѣ съсловия — на друга. Овчаритѣ почти всѣкога оставатъ побѣдители на хорото, но на пехливанлъка чойстишъ се засрамяватъ. Тѣ, наистина, сѫ едри и здрави, но москулитѣ имъ не сѫ твърдѣ яки, поради не упражнението въ по тежки работи. Зидаритѣ, ако и да сѫ по дребни на ръсть отъ овчаритѣ, обаче тѣ работятъ тежки работи и москулитѣ имъ сѫ доста заякнали. При единочната борба (пехливанлъкъ) зидаритѣ—пехливани чйостишъ *напрашеватъ* гърбоовотѣ на суровитѣ овчари. Въ такъвъ случай послѣднитѣ се сърдятъ, крѣщятъ, но нѣма що да направятъ. Зидаритѣ, които постоянно сѫ изложени на оскърбления отъ страна на овчаритѣ, когато сполучатъ да надвиятъ на всичкитѣ пехливани—овчари, извънредно се радватъ и устрояватъ веселба въ честь на другаритѣ си побѣдители.

Слѣдъ свършване пехливанлъка, овчаритѣ се събиратъ по редъ въ кѫщитѣ си да се гощаватъ и веселятъ. Веселбата е придружена пакъ отъ хоро. Послѣдното се прави на широкитѣ потони (коридори), които се намиратъ на вторитѣ кѫщни катове. Отъ тропота на овчаритѣ, женитѣ и момитѣ се разлюлява цѣлата кѫща. Кѫщнитѣ хорá, наречени *манастирски*, сѫ по-бързи и по-тропливи. Женитѣ по потонитѣ не сучатъ, а скачатъ и тропатъ както и мѫжетѣ. Едноврѣменно съ свиренето и играането се пѣятъ и тропливи пѣсни.

Алинь день (свѣти Илия). — Въ Срѣднитѣ Родопи на всѣкждѣ по чукитѣ и бърдата има малки или голѣми гармади (купове) камъни отъ развалени зидове. Мѣстното население нарича по-голѣмитѣ гармади *селища*, *манастиръ* и *калета*, а помалкитѣ *чйорквици*. Послѣднитѣ носятъ названията на много свѣтци (св. Илия, св. Духъ, св. Марина, св. Кирикъ и пр.). Близкитѣ до селата староврѣмски *чйорквици се тачатъ* отъ населението и въ деньтъ на праздника на мѣстото се коли курбанъ и се *свѣти вода*. Населението отъ близкото село и близкитѣ колибаци излиза почти цѣло на черквицата, гдѣто, освѣнъ извършването на религиознитѣ обряди, се устроява и голѣма веселба. На свѣти пророкъ Илия сѫ посвѣтени много Срѣдно Родопски староврѣмски черквици и праздника свѣти Илия се счита отъ Родопското население за много *тйошекъ* (голѣмъ). *На день Алиндень* (20 Юлий) прѣди обѣдъ моми и момци, стари и млади *ходятъ* на *барчина* (мѣстото гдѣто е черквицата, посвѣтена на свѣти Илия), за да се веселятъ. Момитѣ и момцитѣ отиватъ пѣшъ, а женитѣ и мѫжетѣ въсѣдатъ коне и мулета, на които сѫ закачени и завързани сини халища и алено-шарени торби пълни съ хлѣбъ, клинъ и други ястия. Обстановката на барчината е такава: бливо до гармадата камъни (староврѣмската черквица) се простира една полянка, не по-малка отъ единъ декаръ и не по-голѣма отъ 10-20 декара. Полянката е заобиколена отъ подкастрени и прикършени ели или борики. Подъ елитѣ на трѣвата сѫ постлани сини халища и конски козиневи

чулове. Връзъ халищата и чуловетѣ сѫ насѣдали въ форма на много колела мѫже, жени и дѣца. Колелата се състоятъ отъ едно или нѣколко роднини или сѣмейства. Около женитѣ се намиратъ пълни торби, папуце и други вѣщи. Вѫтрѣ въ колелата надъ халищата сѫ сложени пахури, буренца, шишета и други сѫдове, пълни съ вино и ракия. Тъкмо въ срѣдата на полянката двама гайдажии свирятъ чифтъ гайди, а около тѣхъ се вие голѣмото хоро. Много моми и момци играятъ по терлици (безъ калеври), защото полянката е покрита съ гѫста, но кѫса трѣва. Близо до черквицата горятъ огньове, а връзъ послѣднитѣ сѫ поставени голѣми казани, въ които ври курбаньтъ (месо съ *карма* т. е. *кешкекъ*). Двадесеть тридесеть метра на страна отъ казанитѣ на една височина сѫ наклекали нѣколцина помаци и цигани, които погледватъ ту хорото, ту казанитѣ съ кешкека. Въ околнитѣ горички и халмоци *турмятъ* ([13]) огньове, на които се печатъ чевермета на отдѣлнитѣ сѣмейства и за продань. Вънъ отъ полянката, по *стармулацитѣ* и халмоцитѣ сѫ напѫдени да пасатъ десятки и стотини изоглавени мулета и коне. Около послѣднитѣ се въртятъ малки момчета — ратайчета и пѫдаритѣ.

Мухабетитѣ, хорото и крамолитѣ *на барчината* ставатъ тъй както и на селското хорище, съ тая само разлика, че вино и ракия има въ достатъчно количество и слѣдователно кефлиитѣ сѫ много повече. Кѫдѣ икиндия женитѣ, бабитѣ и нѣкои стари мѫже се набиратъ на гармадата (черквицата), гдѣто свещеника прави молебствие и свѣти вода. Слѣдъ това женитѣ се нареждатъ на двѣ редици, обърнати съ лицата си една срѣщу друга, поставятъ на земята прѣдъ себе си хлѣбъ и сирене и *ломятъ за св. Илия да дава здравие и берекетъ*. Въ сѫщото врѣме готвачътъ ломи курбаня, като поднася на всѣки човѣкъ по едно кѫсче отъ уваренъ черенъ дробъ. Като се свърши ломенето, отъ курбаня (кешкека) разсипватъ въ нареденитѣ сахани за ядене. Отдѣлнитѣ сѣмейства и роднинскитѣ дружини приготвюватъ трапезитѣ и ядатъ така, както си сѫ наредени на колелото или пъкъ нѣколко колелета се съединяватъ въ едно, размѣстватъ ястията да сѫ близо на всички и ядатъ заедно. Прѣзъ врѣме на яденето само нѣколко моми и момци играятъ на хорото и то сами да се не прѣкѫсва. Като се наяде нѣкоя мома, хваща се на хорото, а друга се пуща и отива да яде. По тоя начинъ всички присѫтствующи на барчината се нахранватъ безъ да се прѣкѫсне играненето. Слѣдъ нахранването по старитѣ си тръгватъ за село, а по младитѣ оставатъ и продължаватъ веселбата още единъ часъ. И на барчината първенството е на кехаитѣ и овчаритѣ. Послѣднитѣ, като се кефлендисатъ, чйостишь се сборичкватъ съ другитѣ момчета за хороводството, а привечерь сборичкванията се прѣобръщатъ на непрѣкѫсната *наварда*([14]). Когато остане единъ часъ до захождането на слънцето, веселбата на барчината се прѣкратява, но

навардата продължава Овчаритѣ и другитѣ момци още се каратъ и разправятъ. Изъ пѫтя (надолу къмъ село) момитѣ пѣятъ, не намѣсенитѣ въ навардата овчари гърмятъ съ пищовитѣ си и се провикватъ, а всички други, които сѫ зели участие въ навардата, се ругаятъ, фирятъ се (гонятъ), тласкатъ се, търкалятъ се изъ урвитѣ, а по нѣкога и наранявать съ ножове, но съвсѣмъ леко колкото за уплашване. На мѣстата, прѣзъ които се връщатъ моми и момци, се валятъ и търкалятъ китки, кърпи, фесове, терлици, кюляфи и шарфети (чалми), дулами, шалове и пр. Когато момитѣ и по мирнитѣ момци слѣзатъ въ село, правятъ хоро на хорището и играятъ до мръкване. Така се захваща и свършва праздника свѣти Илия въ Срѣднитѣ Родопи.

Ако се случи прѣзъ голѣмитѣ праздници (Петровдень, св. Недѣля и св. Илия) да вали дъждъ, старитѣ се веселятъ въ кѫщи и въ механитѣ, а момитѣ и момцитѣ правятъ хоро въ вѫтрѣшнитѣ покрити дворове на кѫщитѣ. Въ двороветѣ се играе трополиво хоро и се пѣятъ леки и трополиви пѣсни.

Главилки (годежи) **и женилки** (женидби) — Срѣдно Родопскитѣ овчари се главйотъ (годятъ) отъ 25 си година нататъкъ, а се женятъ когато навършатъ 28-30 години. Но щомъ овчаритѣ прѣхвърлятъ 30 си година и до това врѣме още не сѫ се оженили, зематъ вече да се считатъ за прѣстарѣли и тогазъ *„трѣбва село да стане мукаетъ да се уженятъ"*. До женидбата си овчаритѣ сѫ непорочни въ нравствено отношение. Наистина, тѣ чйостишъ приказватъ безнравствени приказки и псуватъ, но по нататъкъ отъ псувнитѣ не отиватъ. У овцевъдството се е установило убѣждението, че гдѣто има безнравственость, тамъ нѣма берекетъ. Който борави около овце, той трѣбва да е чистъ въ всѣко отношение. Когато между овчаритѣ стане дума за пропадането на нѣкой кехая, ако не е добрѣ обяснено отъ какво е пропадналъ, питатъ се какъвъ е билъ послѣдниятъ въ нравствено отношение. Каже ли се, че кехаята не е билъ толкозъ нравственъ, пропадането му отдаватъ *на лошитѣ работи*, които е вършилъ. Овчаритѣ не търпятъ помежду си другарь съ безнравствено поведение, защото такъвъ принася *дженебетлика си* и на имането.

Овчаритѣ залюбватъ момитѣ лѣтѣ по праздницитѣ, като гледатъ само вънкашностьта ѝ; всичкитѣ други качества на момитѣ овчаритѣ узнаватъ отъ домашнитѣ си, които постоянно живѣятъ въ село и добрѣ знаятъ добритѣ и лошитѣ качества на всѣка селска мома. Овчаритѣ нѣматъ възможность лично да узнаватъ какви сѫ момитѣ, едно че малко врѣме живѣятъ въ село и друго, че момитѣ съ нероднина момци немогатъ сами да се събиратъ и приказватъ. Въ Срѣдно Родопското население нравственостьта е много строга, даже прѣкалено строга. На хорото мома и момъкъ, които не сѫ роднина, немогатъ да играятъ единъ до други и на саме не могатъ да се събиратъ и си при-

казватъ. Ако нѣкой момъкъ се хване въ хорото до мома не роднина, тя веднага се пуща. Не направи ли това, то старитѣ жени ще захванатъ да се кикотатъ и да се гаврятъ съ нея. А пъкъ майка ѝ и баща ѝ ще се намусятъ и вечерьта у тѣхъ непрѣменно ще я мъмрятъ, а може би и ще я биятъ. Мома, която не е толкова срамежлива и за която се пръскатъ слухове, че се събирала на саме съ нѣкой момъкъ, мѫчно може да се омѫжи.

Овчарьтъ, който е аресалъ нѣкоя мома, ако родителитѣ му сѫ съгласни да се ожени за нея, праща нѣкоя своя роднина, обикновено сестра си или леля си, да попита момата и родителитѣ ѝ *ще го зематъ* ли или не. Ако момата и родителитѣ ѝ се съгласятъ, сестрата или лелята дава на момата отъ страна на момъка за *лишенъ* сребъренъ пръстенъ, 3—4 дюкме или една лира, въ замѣна на които момата праща на момъка своя пръстенъ и единъ *аглокъ* (домашна бѣла кърпа). Слѣдъ размѣняването на пръстенитѣ овчарьтъ и момата се считатъ *закачени* (полузагодени), но главилката още не е *закрѣпена.* Закрѣпянето става тъй: въ сѫбота зараньта овчарьтъ ще прати въ кѫщата на бѫдещия си дѣдо и баба единъ бравъ (живъ или заколенъ) и 10—15 оки оризъ и кърма. Послѣднитѣ ще сготвятъ за вечерьта ястия отъ месото и оризя, ще приготвятъ дарове и ще чакатъ *мумаритѣ.*(15) Въ сѫбота вечерь овчарьтъ, родителитѣ, роднинитѣ и съсѣдитѣ му, придружени отъ една или нѣколко гайди, свирещимъ и пѣещимъ се отправятъ за *момичитѣ дворове.* Тамъ ги посрѣщатъ весело, засмѣно и ги настаняватъ въ кйошка или друга стая. Момата — *главеница* (годеница) излиза прѣдъ момаритѣ, цѣлува рѫка на годеника си, родителитѣ му и всички други момаре. Майката на момъка — годеникъ дава на бѫдещата си снаха една реденица 5—10 златни ирмилчета за лишенъ, въ замѣна на което момината майка *дарова* бащата на момъка съ риза, майка му съ тестемель, а другитѣ момари съ по единъ аглокъ. Слѣдъ това слѣдватъ пѣснитѣ, гощавката и хорото. Ракията донася момъкътъ, а виното е отъ моминитѣ роднини. Овчаритѣ стоятъ сгодени 1—2 —3 чйостишь и повече години. Слѣдъ една година отъ сгодяването овчарьтъ *носи гиздило* на годеницата. При поднасянето на гиздилото има пакъ веселби и гощавки. Гиздилото се състои отъ сребърни накити, *синджирь* съ игли за пазухитѣ, *подбраникъ*, *трепка* или *курешница*, *зюнки* за пояса, *калченица* (копринена кърпа), червени калеври и други нѣща. Освѣнъ това овчарьтъ всѣка пролѣть, като се връща отъ полето, донася армаганъ на годеницата си състоящъ се отъ зюнки, кърпи, портокали, стафиди, смокви и други нѣща. Тия армагани ги прѣдава майката или сестрата на момъка. Ако годеницата е отъ сиромашко сѣмейство, годеникътъ ѝ купува *прело* и *претика* да си направи дарове и други вѣщи. Чйостишь годеникътъ дава на годеницата си и по нѣколко оки вълна. До като овчарьтъ се *глави* (годи), отношенията съ годеницата му сѫ та-

лива: когато е хороводецъ, т. е. играе на мѫжкия поводникъ, годеницата му се хваща на женския поводникъ; ходи въ домътъ на годеницата си и приказва съ нея, но въ присѫтствието на родителитѣ ѝ. Ако въ нѣкоя кѫща има межия или пупрелка (сѣденка), и годеницата може да отиде тамъ, но ако присѫтствува и годеника ѝ. Между годеника и годеницата не се допущатъ никакви волности, даже не могатъ да играятъ единъ до другъ на хорото. Когато овчарьтъ есень тръгне за полето, отива въ кѫщата на годеницата си да ѝ каже сбогомъ. Послѣдната му дава чрѣзъ друга мома китка и го изпраща, но само до пѫтнитѣ врата на кѫщата.

Слѣдъ нѣколко годишенъ годежъ овчарьтъ напуща овчарството, т. е. самъ прѣстава да пасе овце и се оженва. Овчарскитѣ свадби както и на всички други съсловия въ Родопитѣ винага се извършватъ тържествено, т. е. съ пѣсни, свирни и гошавки. Младата невѣста се завежда въ новъ домъ, на който тя става пълна господарка.

Ако нѣкой овчарь залюби годеницата на момъкъ не овчарь и послѣдната се съгласи да го земе, овчарьтъ нарежда да се развали годежа. Въ случай че и родителитѣ *уйдисатъ на ума на дъщеря си*, годежътъ се разваля лесно. Моминитѣ родители врѫщатъ нишена на годеника, но ако послѣдниятъ го неприеме, въпросътъ се разрѣшава отъ свещеника и селскитѣ чорбаджии. Послѣднитѣ не зематъ друго рѣшение, освѣнъ момата и родителитѣ ѝ да платятъ въ двоенъ размѣръ разноскитѣ, които е направилъ годеникътъ. Обикновено тия разноски ги плаща виновниятъ овчарь не лично, а чрѣзъ родителитѣ на момата. Слѣдъ това овчарьтъ се сгодява или по-чйостишъ веднага се оженва за разоставената годеница. Но ако моминитѣ родители се не съгласятъ да се развали първия годежъ, овчарьтъ съ съгласието на момата *отсурнува* (отвлича) чуждата годеница. Сурненето става тъй: овчарьтъ нагласява на кое мѣсто да го чака годеницата, послѣ събира нѣколцина свои другари и приятели овчари и тръгва съ тѣхъ да краде момата. Послѣдната, като види овчаритѣ, захваща да вика и плаче, мѫчи се ужъ да побѣгне, но овчаритѣ я хващатъ за рѫката и я повеждатъ съ себе си. Ако момата изъ пѫтя срѣщне нѣкои лица, преструва се, че не е съгласна да я крадатъ, плаче, търза се и се стреми да се откопчи отъ рѫцѣтѣ на овчаря, който я води, но като измине срѣщнатитѣ лица, прѣстава да плаче, да се търза, а си върви мирно. Щомъ крадцитѣ и момата влѣзатъ въ кѫщата на овчаря, затварятъ добрѣ вратата и се приготвятъ за отбрана. Слѣдъ десетина минути кѫщата на овчаря се заобикаля отъ нападатели. Послѣднитѣ се състоятъ отъ годеника на момата,

---

*) Свадбитѣ въ Срѣднитѣ Родопи сѫ описани отъ г. Шишкова въ „Родопски Старини" кн. II. Овчарскитѣ свадби сѫ само по тържествени и въ друго се не отличаватъ.

родителитѣ, братята, роднинитѣ, приятелитѣ му, родителитѣ на момата и много други сеирджии. Роднинитѣ на годеника носятъ колове, брадви и други такива и се мѫчатъ да разкъртятъ вратитѣ и влѣзатъ въ кѫщи; родителитѣ и роднинитѣ на момата плачатъ, псуватъ и отправятъ много проклетии къмъ дъщеря си и роднината си, която ги е *усрамотила*. Защитницитѣ отъ вѫтрѣ насочатъ пищови и пушки прѣзъ прозорцитѣ и дупкитѣ на кѫщата и заплашватъ нападателитѣ да се разотидатъ, инакъ лошо ще стане. Атаката и защитата се продължава най-много единъ часъ, послѣ *умйокнуватъ* и захващатъ да се разотиватъ. Остава само момината майка, която си е заврѣла рѫцѣтѣ въ хълбоцитѣ, плаче, прѣвива се и се моли да я пустнатъ да каже *само двѣ думи* на дъщеря си и̂ сетнѣ да прави каквото ще. Но защитницитѣ не удовлетворяватъ майчиното желание, като и̂ казватъ: „*ела утрѣ на свадбата, сига та ни пускаме*“. Когато и майката се махне, защитницитѣ и женитѣ, които сѫ вѫтрѣ въ кѫщи, захващатъ да се разпореждатъ за свадбата. Най-първо се дири попа, но послѣдниятъ изпърво отказва да *вѣнчае младитѣ* подъ прѣдлогъ, че момата е била годеница и *работата не била още сгудсна* (уредена). Въ това врѣме доброволни посрѣдници се мѫчатъ да спогодятъ двѣтѣ враждебни страни. Но ако не успѣятъ, свещеникътъ и чорбаджиитѣ издаватъ своето рѣшение: виновниятъ овчарь да заплати на унижения и оскърбения годеникъ направенитѣ отъ него разноски въ двоенъ размѣръ и да купи за черквата 2—3 оки восъкъ или пъкъ 4—5 оки зехтинъ. Свещеникътъ чака най-много 24 часа желаемата спогодба. Но ако слѣдъ това врѣме не послѣдва спогождение, вѣнчава младитѣ и оставя странитѣ да се разправятъ слѣдъ вѣнчаването. Въ случай че оставениятъ *на пѣсъка* годеникъ не желае да се спогоди и се оплаче на владиката или мѣстния забитинъ, *виновникътъ* прѣзъ бившия си влиятеленъ кехая *подмаже*, т. е. даде нѣкоя лира на забитина, послѣдниятъ посплаши тѫжащия се, посрѣдницитѣ изново се намѣсятъ и слѣдъ това веднага сърдититѣ омекноватъ и се спогаждатъ. Когато една мома се открадне съ нейно съгласие, мѫчно може да се извади отъ кѫщата, въ която е въведена, но ако се случи такъво нѣщо, т. е. ако нападателитѣ сполучатъ да я извлѣкатъ отъ кѫщи, веднага я прѣдаватъ на годеника ѝ, и свещеника вѣнчава *младитѣ* безъ да пита момата, желае ли или не да се омѫжи за годеника си. Та и годеницата толкова се не противи, ако я прѣдадатъ на годеника и̂. Тя е засрамена, омърлушена отъ случившето се съ нея и безъ ропотъ се помирява съ сѫдбата си, толкова повече че и родителитѣ ѝ се обявяватъ противъ нея. Но, както казахме, съвсѣмъ рѣдчишъ може да се извади отъ кѫщи откраднатата годеница. Обикновено откраднатата мома, било годеница или не, рѣшава въпроса. Тя се показва прѣзъ прозореца на родителитѣ си и роднинитѣ си и казва, че каквото е търсила, намѣрила го и̂, слѣдователно, нѣма защо да и̂ се бъркатъ въ желанието и стореното.

Срѣдно-Родопскитѣ овчари се женятъ за моми отъ тѣхнитѣ или близкитѣ села. Отъ далечни села тѣ не зематъ жени. Българкитѣ и гъркинитѣ отъ селата находещи се въ Бѣломорската равнина сѫ много влюбватъ въ нашитѣ овчари, но послѣднитѣ отблъскватъ любовьта имъ и се отнасятъ къмъ тѣхъ съвсѣмъ хладнокръвно. Влюбенитѣ моми (гъркини и българки) сѫ добри въ всѣко отношение, на всѣкждѣ биха отишли съ овчаритѣ, но послѣднитѣ ги отблъскватъ, защото много повече обичатъ роднитѣ си планини и хубавитѣ Родопчанки и защото не желаятъ да завеждатъ въ селото си мома, на която родътъ не знаятъ ни родителитѣ му, ни съселенитѣ му. Родопскиятъ овчарь трѣбва да води жена отъ родъ, извѣстенъ на цѣло село, ако иска да се ползува съ уважение. Инакъ ще търпи всѣкакви унижения и *клепчийкитѣ*[16]) жени веднага биха скроили много приказки, биха казали, че „гъркинята му е прикачена *истерь истемесь*.....“, други биха рекли, че е „*голъ* (сиромахъ) и за пари е велъ жена съ *фуста*“. Изброяватъ се нѣколцина овчари, които не сѫ могли да надвиятъ на сърдцето си и сѫ се оженили за моми — полчански, но не сѫ се върнали въ Родопитѣ, а сѫ останали да живѣятъ въ полето. За такива овчари, се пѣятъ и пѣсни. Единъ Чепеларски овчарь и послѣ кехая се влюбилъ въ една мома полчанка и се оженилъ за нея, но домашнитѣ и родителитѣ му не били благодарни отъ тая женидба, при всичко че жената била добра, та се не върналъ вече въ Чепеларе. Тая женидба била необикновено събитие за Чепеларскитѣ моми и момци, та я възпѣли съ слѣдующата пѣсень.

Да знаиш, майчю, да знаиш,
Каква сам мума загалил
В равнуну поле широку:
Тйоничка Ванке висока,
Бѣличка още черночка.
Утирну рану станува
Равнине дворе да мете,
Метеше пѣсня пѣеше
И майци хи си думаше:
— Халал ти, майчю, ни правем,
Дену сам мела и мила,
Батю му измет правила,
Га ма ни даваш, малеле,
Ваню му кехейонуму
Нах дахан нах Чепеларе.“
— Дощерю, моя майчина,
Ни видиш ли ми, дощерю,
Друшкине туф устануват,
Пак ти нах дахан да идиш,
Нах дахан нах Чепеларе
Сас Ване сас кехеена“.
— Майчице, стара майчице,
Е си друшкине ни глйодам,
Е ща сасъ негу да идам
Нах дахан нах Чепеларе.

Подобна пѣсень, въ която тоже се споменува какъ Родопчанинъ българинъ се влюбва въ гъркиня и остава въ Бѣломорската равнина, тоже се пѣе въ Ахъ-челебийско:

Туне ле, балну ли ти е,
Туне ле, желну ли ти е,
Как са е Колю заглавил,
Заглавил още уженил
За Искечюска гаркиня
. . . .
. . . .
. . . .

Болести и смърть. Овчаритѣ чйостишъ се разболѣватъ и мнозина отъ тѣхъ умиратъ въ най-цвѣтущата си възрасть. Най-много се разболѣватъ и умиратъ ония овчари, които отиватъ въ Ениджeнското поле на *гизльо* съ шилетата. Врѣмето, прѣзъ което слизатъ въ полето, е най-горѣщо. Денѣ слънцето пече силно и изпарява застоялата въ локвитѣ и блатата вода. Отъ това въздухътъ става тежъкъ и не здравъ. Нощѣ напротивъ въздухътъ е хладенъ, даже и студенъ. Овчаритѣ прѣзъ деньтъ се много потятъ, а нощѣ изтиватъ. Тая именно промѣнчивость е причината на разболѣванията. Обикновено овчаритѣ се разболѣватъ отъ тифусъ, тифусна обикновена треска. Послѣдната болесть е опасна, но първитѣ сѫ много по-опасни. Освѣнъ тия болести по нѣкога се заразяватъ и отъ едрата шарка, която тоже е фатална болесть Отъ други белести овчаритѣ рѣдчишъ страдатъ. Заболѣлитѣ овчари се занасятъ съ мулета и коне въ роднитѣ си села или оставатъ да лежатъ въ полето.

Забѣлѣжено е, че повече овчари мратъ слѣдъ 25 годишната си възрасть, а по малко прѣди да достигнатъ тая възрасть. Много умрѣли овчари оставятъ годеници. Когато нѣкой годеникъ овчарь се разболѣе въ полето и боленъ го донесатъ въ селото му, годеницата му споредъ обичая не отива да го види. Но ако болниятъ умре, годеницата му поднася варакосана китка и аглокъ и чйостишъ придружава погребалното шествие. Слѣдъ смъртьта на овчаря годеницата му въ знакъ на жалейка (трауръ) носи чисто бѣлъ (безъ шарки) *тестемелъ* (кърпа), *наклоненъ* (надвесенъ) надъ челото си. Тя *тачи* (жали) годеника си шесть мѣсеци или година. Прѣзъ врѣме на тачението, тя не ходи на сѣденки, на хоро и не пѣе. Слѣдъ изминването на шестьтѣ мѣсеци или годината, тя се загодѣва и се омѫжва за другъ момъкъ; но втората любовь не е както първата. Нажалената годеница и слѣдъ омѫжването си за другъ момъкъ си остава тѫжна. Даже тя и на стари години си спомня съ горесть на сърдцето *първото любе*, което *загина младо и зелено въ равнуну поле широку*. Много жени и стари бабички — Родопчанки пазятъ като святини скѫпи спомени (пръстени и др. нѣща) отъ загиналитѣ си на млади години *порви севдйе*.

Когато нѣкой овчарь — годеникъ се помине, годеницата чрѣзъ майка си повръща на родителитѣ на загиналия си годеникъ *всичкото гиздилу* ([17]) (сребърнитѣ вѣщи), съ изключение на сребърния пръстенъ, който си задържа за споменъ. Колкото и да е мило гиздилото на нажалената годеница, тя по необходимость трѣбва да се раздѣли и съ него, както по неумолимость на сѫдбата се е раздѣлила и съ годиника си. Прѣди да вързчи на майката гиздилото, тя се нагиздва съ него за послѣденъ пѫть, плаче, *припѣва се* ([18]), цѣлува герданя и другитѣ нѣща, пѣе жални пѣсни. Слѣдъ това плачещимъ сваля гиздилото отъ себе си, прѣгръща майка си, прѣдава ѝ гиздилото и силно изпищѣва, когато остане безъ него. Въ това врѣме майката тоже

плаче и прѣгръща дъщеря си. Въ домътъ на годениковитѣ родители се повтаря сжщата сцена. Двѣтѣ майки плачатъ и разхвърлятъ гиздилото изъ кжщи. *Пустелу му и гиздилуту и кичилуту, ага ми нема миличкие синчокъ,* нарежда и пищи дълбоко нажалената майка. Ако родителитѣ на загиналия овчарь — годеникъ много обичатъ синовата си годеница, при това сж и заможни, повръщатъ ѝ обратно часть отъ гиздилото да го носи за споменъ. Въ такъвъ случай годеницата остава много благодарна на годениковитѣ ѝ родители и ги почита като баща и майка. Независимо отъ това, ако умрѣлиятъ овчарь има по малъкъ братъ, послѣдниятъ може да вземе за жена братова си годеница, разбира се, ако послѣдната го обикне, както е обичала и брата му.

II. Кехаи.

Вънкашность.—По вънкашность кехаитѣ по всичко приличатъ на овчаритѣ, само че сж по възрастни и по *шишкави.* Тѣ се обличатъ съ такива дрѣхи, съ каквито се обличатъ и овчаритѣ прѣзъ празницитѣ. Изключение правятъ кичената кепя и забуньтъ. Кичената кепя е направена отъ черна груба аба, която отъ външната си страна е накитена съ черни вълнени *рйохни* (осукани връвчици) дълги 2—3 см. Киченета кепя е дълга до колѣнитѣ и е съ кжсички ржкави. Платоветѣ за тия кепи се работятъ най-много въ селата: Триградъ, Кестенжикъ. Балабанъ и Михалково (Търешко). Кроежътъ на забуня е сжщо такъвъ, какъвто е и овчарския, само че копчетата отпрѣдъ не сж отъ жълта тель, а отъ ибришимени ключове и черни валчести петелки, прилични на излѣени куршюми. Освѣнъ това забуньтъ отпрѣдъ изкусно е нашаренъ съ ибришимъ и бикмьо. Кехаитѣ носятъ на поиситѣ си нови черни или тъмно червени силяхлъци, въ които сж втикнати *чюфтлеме ножове* (съ двойна но споена ножница), отъ които единиятъ е по голѣмъ, а другиятъ по малъкъ. Между два листа на силяхлъка сж забодени нѣколко дървени *четелки*[19]) и то ако кехаята е неграмотенъ; а ако е грамотенъ, отъ лѣвата страна на силяхлъка на самата тасма или на пояса е запасанъ пиринченъ турски дивитъ. Въ силяхлъка е втикнатъ и доста дългъ чибукъ съ пиринчена или пръстена лула. Други оржжия и такъмъ кехаитѣ не носятъ на поиситѣ. На чалмитѣ чйостишъ забождатъ малки четелки, които едвамъ се видятъ, а грамотнитѣ турятъ потрѣбнитѣ си книжа между кюляфа и феса или пъкъ въ паласкитѣ, които сж прикачени прѣзъ рамото.

Конь и пжтуване.—Кехайскиятъ *конъ—бинекъ* е отъ мѣстна Родопска и Енидженска порода. Той има срѣденъ ръсть, дебели крака, пълна и набита снага и гжста и дълга грива. Коньтъ е осѣдланъ съ семеръ, обшитъ съ бѣлъ мешинъ. Палдъмътъ, прѣкърсникътъ и попрългътъ на семеря сж каишени и натопени съ зехтинъ или лой. Оглавътъ (юларя) е тоже каи-

шенъ. Връзъ оглавътъ на конската глава се намира *гемъ* (юзда), украсенъ съ металически пулове и мешинени осукани кичилки (висулки). На самаря сж прикачени турски широки зенгии съ каишени подвръзки. На *кашоветѣ* и *куцакя* (задната часть на самаря) се прикачватъ мешинени хейбета (дисаги), овързани на отверстията съ тѣсни тасмички. Въ дисагитѣ сж турени: една вързаница тютюнъ, мешинена торбичка съ млето кафе и малка дървена лъжичка въ нея, врързанъ въ кърпа захарь, два три *филджена* (кафейни чешки), *джевве*, *пахуръ* или шише съ ракия, хлѣбъ или качамакъ, сирене и чеверме и разни други дреболии. Връзъ самаря е прѣметнатъ у два ката козиневъ конски чюлъ, а връзъ него е прѣметнатъ червенъ шалъ съ рйохнитѣ назадъ къмъ *капулата* на коня. Шалътъ, чюлътъ и дисагитѣ сж стегнати *размѣтешено* съ единия край на вжжето, което е опито на *облака* (прѣдната дъска на самаря). Така е стъкменъ кехайскиятъ конь за пжтуване съ него. Ходътъ на коня не е много бързъ, нъ и кехаитѣ не бързатъ много, когато пжтуватъ. Напротивъ тѣ обичатъ конетѣ имъ да вървятъ *рахванъ*, т. е. закрѣпено и по-полека. Когато кехаитѣ лѣтѣ закарватъ максула на агитѣ въ Енидженско, на врьщане чйостишъ се събиратъ нѣколцина и пжтуватъ заедно. Изъ пжтя тѣ се *хохрятъ*, (смѣятъ се съ дебелъ гласъ), шегуватъ се, пушатъ тютюнь съ чибуцитѣ си, чйостишъ си подаватъ едни на други пахуритѣ съ ракия и се черпятъ. Слѣдъ 2—3 часово пжтуване тѣ се спиратъ край нѣкоя вода, сѣдатъ на зелената морава, накладатъ огънь, ядатъ, пиятъ кафе, пушатъ тютюнь, приказватъ и послѣ пакъ се качватъ на коньетѣ си и продължаватъ пжтя си. Кехаитѣ, когато пжтуватъ нѣкждѣ на далечъ, водятъ съ себе си и нѣкой свой прислужникъ (одажия, мандражия, ратай и пр.). но отъ селото до мандрата или до стадата и обратно тѣ пжтуватъ и самички. Ако се случи, когато кехаитѣ пжтуватъ на далеко да се смѣсятъ съ тѣхъ и други пжтници сиромаси, послѣднитѣ се считатъ като пжтни гости на първитѣ. Кехаитѣ ги черпятъ и гостятъ изъ пжтя. Въ замѣна на това гоститѣ—пжтници услужватъ както могатъ на кехаитѣ. Обикновено тѣ нагледватъ кехайскитѣ коне, кладатъ огньоветѣ, варятъ кафе и пр. Когато кехаитѣ пжтуватъ зимѣ, вечерьта се установяватъ въ ханищата, и то ако нѣматъ въ селото приятели и познати хора. Ханджиитѣ сж много услужливи къмъ кехаитѣ и всѣкакъ се трудятъ да имъ угодятъ, защото знаятъ, че послѣднитѣ сж *джумертъ*[20]) и при едно по добро разположение ханджията ще бжде по-богато вънаграденъ за прислугата си. Ако нѣкой приятель покани кехаята на госте въ кжщата си, послѣдниятъ като си тръгне на зараньта не пита какви разноски е направилъ за да ги заплати, защото знае, че е билъ на госте, и приятельтъ му нѣма да му иска пари. Но кехаята, за да не остане длъжанъ на приятелската кжща, развръзва кесията и дава на всички дѣца по нѣколко гроша бакшишъ. По тоя начинъ той се издължава

напълно, пъкъ и дѣцата оставатъ много благодарни отъ гостенина си. Съ по малко думи казано кехаитѣ, когато пѫтуватъ, въ всичко подражаватъ турскитѣ аги и беeве. Сиромаситѣ пѫтници, като знаятъ тия навици на кехаитѣ, винаги гледатъ да се присламчатъ около тѣхъ, за да могатъ по-лесно и по-ефтино да пѫтуватъ.

Душевни и умствени качества.—Кехаитѣ сѫ излѣзли изъ овчарската срѣда и затова тѣ притежаватъ почти сѫщитѣ душевни и умствени качества, каквито притежаватъ и самитѣ овчари. Но при всичко това у кехаитѣ се забѣлѣжватъ особени характерни чърти, които не сѫ присѫщни на овчаритѣ. Впрочемъ това лесно се обяснява, като знаемъ кои овчари ставатъ кехаи. По-рано споменахме, че всички овчари желаятъ да станатъ кехаи, но не на всички се изпълнюва желанието. Само по умнитѣ, по-енергичнитѣ и по-честнитѣ овчари сполучватъ да станатъ *тйошки* кехаи, а по-тъпитѣ и не енергичнитѣ си оставатъ само съ овчарството. Единъ свѣстенъ овчарь, който се е отличавалъ отъ другаритѣ си по умственитѣ си качества, щомъ стане кехая, заживѣва другъ животъ, натоварва се съ други длъжности и си прѣдава друго значение прѣдъ хората. Бившитѣ овчари, като станатъ кехаи, т. е. промѣнятъ работата си, измѣняватъ и нѣкои отъ навицитѣ си. Изпърво кехаитѣ въ обноскитѣ си не се отличаватъ отъ другитѣ овчари, но отъ послѣ съвсѣмъ се измѣнятъ. Тѣ ставатъ горди и до нѣкѫдѣ надмѣнни. Прѣдъ населението и прѣдъ властитѣ се *държатъ на високо*. Иска имъ се да ги уважаватъ и почитатъ. Когато говорятъ, употрѣбяватъ много турски поговорки и други остроумни изречения. Кехаитѣ сѫ хладнокръвни, непоколебими и доста инатчии, но при това тѣ сѫ изкренни и незлобиви. Завистъ у тѣхъ не сѫществува. По нѣкога се появява съперничество помежду и то само за кѫшли и планини. Общественитѣ работи толкова ги не интересуватъ, но когато другитѣ чорбаджии ги помолятъ да свършатъ нѣкоя работа прѣдъ по-висшитѣ власти, тѣ охотно се съгласяватъ и то не толкова отъ любовь къмъ самата работа, а да докажатъ, че иматъ влияние прѣдъ властитѣ. Изключение правятъ само нѣкои кехаи — търговци, които сѫ по-родолюбиви, по-ученолюбиви и слѣдователно по-наклонни къмъ обществени работи. Мнозина отъ кехаитѣ — търговци сѫ грамотни и още по-мнозина харчатъ пари да образоватъ дѣцата си. Родопскитѣ кехаи вънкашно изглеждатъ, че сѫ съ *студени сърдца*, но въ сѫщность тѣ сѫ много милостиви и доста щедри. Освѣнъ това тѣ въ земания даванията си никога умишлено не повреждатъ интереситѣ на лица, съ които иматъ смѣтки. Кагато даватъ пари и други стоки въ заемъ, тѣ не зематъ лихви. Съ овчаритѣ си уреждатъ смѣткитѣ безъ роптание и безъ да ги чюе нѣкой. Много рѣдчишъ овчарь се оплаква отъ кехаята си за каквото и да било. Кехаитѣ до като сѫ били овчари не сѫ били чисти отъ кражби на овце, но като кехаи, тѣ не позво-

ливатъ кражбитѣ и мъмрятъ овчаритѣ си, когато усѣтятъ, че сѫ крали.

Прѣдъ властитѣ и агитѣ.—Кехаитѣ чйостишъ иматъ работа съ правителственитѣ чиновници въ Ксанти и Гюмюрджине. Зимѣ тѣ ходятъ въ правителственитѣ учреждения да уреждатъ овчарски разправии (сбивания, нападения, кражби и пр.), а пролѣть иматъ работа съ финансовитѣ чиновници по беглика. Кехаитѣ иматъ голѣмо влияние прѣдъ всички турски чиновници и учреждения. Когато нѣкой кехая пристигне прѣдъ нѣкое правителствено учреждение, заптиитѣ и другитѣ по долни служащи му помагатъ да слѣзе отъ коня и веднага долагатъ на началника си за дохождането на еди кой си кехая. Началникътъ на учреждението, каквато и да има друга налѣжаща работа, ще я приустанови, ще приеме кехаята и ще го изслуша. Освѣнъ това турскиятъ чиновникъ ще отдаде голѣма почесть на високия посѣтитель, ще го черпи съ кафе и тютюнь и ще го изпрати до вънкашнитѣ врата. Едно врѣме влиянието на нѣкои Родопски кехаи прѣдъ турскитѣ власти до тамъ е достигало, *да свалятъ отъ вѫжето осѫденъ човѣкъ на смърть*. Овчаритѣ, когато се хванатъ въ кражба, отървáватъ се безъ никакво наказание и то благодарение кехайскитѣ застѫпничества. Кехайското влияние прѣдъ властитѣ се дължи на агитѣ—притежатели на къшлитѣ и самата кехайска работа. Агитѣ винаги сѫ се застѫпвали прѣдъ властитѣ за кехаитѣ и овчаритѣ, които сѫ били на тѣхни къшли и сѫ наемали овцетѣ имъ. Отъ това застѫпничество и покровителство властитѣ сѫ дошли до убѣждението, че аговскитѣ и кехайскитѣ интереси сѫ свързани, и съ накърняването кехайскитѣ интереси едноврѣменно се накърняватъ и аговскитѣ интереси. А пъкъ агитѣ сѫ доста влиятелни прѣдъ висшитѣ власти въ Цариградъ и лесно могатъ да напакостятъ на разни мютесарифи, каймаками и кадии. Послѣднитѣ, като иматъ това прѣдъ видъ, угаждатъ на кехаитѣ, за да не разсърдятъ агитѣ. Освѣнъ това турското правителство гледа съ добро око всички свои поданици, които плащатъ много данъкъ на държавата. Кехаитѣ всѣка пролѣть внасятъ голѣми суми въ държавното съкровище за изплащане беглика на многобройнитѣ си стада овце. Това обстоятелство заставя турскитѣ държавни чиновници да се отнасятъ съ кехаитѣ не така, както се отнасятъ съ сиромаситѣ — раи. Кехаитѣ поддържатъ влиянието си съ дребни бакшиши и комплименти. Пролѣть тѣ подаряватъ на всѣки по *зѫбесть* чиновникъ по едно агне и по нѣколко оки сирене. Есень кехаитѣ, като свалятъ овцетѣ въ полето, занасятъ на висшитѣ чиновници и агитѣ по нѣколко оки оризъ, брано млѣко, терлици за ханъмкитѣ и пр. Кехаитѣ много почитатъ агитѣ—притежатели на овце и къшли, които имъ сѫ помогнали да се въздигнатъ както прѣдъ властитѣ така и въ поминъчно отношение. Отъ своя страна агитѣ изкренно обичатъ кехаитѣ си и се гордѣятъ съ тѣхъ. Когато нѣколцина аги се съберагъ въ кафенета или другадѣ,

тѣ по много приказватъ за кехаитѣ, овчаритѣ и овцетѣ си, отколкото за други работи. Всѣки ага прѣхвалва своя кехая, а критикува кехаитѣ на събесѣдницитѣ си. По нѣкога между агитѣ става и скарване, ако нѣкой отъ тѣхъ каже оскърбителни думи за кехаята на събесѣдника си. Родопскитѣ *тйошки* кехаи до 1875 година сѫ имали такъво влияние прѣдъ турскитѣ власти, каквото сѫ имали и владицитѣ. Даже нѣщо повече. Прѣди 30—40 години отъ нѣкои Родопски кехаи сѫ се страхували и Ксантийския владика и Гюмюрджюнския мютесарифъ. Съврѣменници разказватъ, че когато Иванъ кехая отъ с. Долно Дерекьой влизалъ въ Гюмюрджине, мютесарифътъ, кадиитѣ и другитѣ чиновници излизали прѣдъ конака на улицата да го посрѣщатъ. Заптиитѣ му развеждали коня и му държели зенгиитѣ, когато да го възсѣдне. Множество сиромаси турци, гърци и българи, които имали разправия съ конака, се отнасяли до нашитѣ кехаи за помощь. Послѣднитѣ *съ една дума* пускали затворници, отмѣняли рѣшения и пр. Чиновници, които упорствували на нашитѣ кехаи, не могли да се задържатъ на мѣстата си. Могуществото на Родоскитѣ кехаи и слѣдъ политическото и икономическото промѣнение се е запазило отъ части въ Гюмюрджинско и Ксанти. И сега, колкото сѫ останали кехаи, се ползуватъ съ довѣрие и покровителство отъ турскитѣ власти. Но едноврѣмешната сила и *курулмакъ* ги нѣма вече.

Кехайски жени, дъщери и синове. — Родопскитѣ кехаи малко врѣме живѣятъ въ кѫщи, затова домоветѣ имъ се управляватъ отъ женитѣ. Кехаицитѣ много изпълняватъ най-тежкитѣ домашни работи. Тѣ мѣсятъ и пекатъ хлѣбъ,ператъ, цѣпятъ дърва, занасятъ и донасятъ брашното отъ воденицата, вдигатъ и слагатъ на отдѣлнитѣ мѣста тежкитѣ чували напълнени съ зърнени храни, вълна, ярина и пр. Внасятъ въ плѣвнитѣ сѣното и сламата, хранятъ и подреждатъ едрия добитъкъ, предатъ, тъчатъ платна и аби, шиятъ долни бѣли дрѣхи и пр. и пр. Въ всички домашни работи на кехаицитѣ помагатъ възрастнитѣ имъ дъщери, ако иматъ такива, или пъкъ бабитѣ и майкитѣ имъ. Кехаицитѣ си хващатъ слугиня само тогава, ако иматъ много и дребни дѣца и още продължаватъ да раждатъ. Колкото кехаята е по богатъ, толкова повече жена му е притрупана съ по тежки домашни работи. По вънкашность кехаицата се отличава отъ другитѣ жени въ селото по това, че е по едра, по охранена и по добрѣ облѣчена. По душевни и умствени качества кехаицата се не отличава отъ другитѣ жени. Кехаитѣ сѫ горди, надути и влѣкави, а женитѣ имъ сѫ скромни, пъргави и не горделиви. По праздници на хорото кехайскитѣ жени се смѣсватъ съ другитѣ жени и сѣдатъ на каквото имъ се попадне мѣсто. Само когато мѫжетѣ имъ се хванатъ на хорото, тѣ *притичатъ*[21]) другитѣ жени и се хващатъ на женския поводникъ и то ако сѫ млади, а ако сѫ позастарѣли, не играятъ хоро. Въ кехайския домъ свободно могатъ да влизатъ просекини

и други сирмахкини. Много отъ кехаицитѣ сѫ сиромашки дъщери, затова тѣ не странятъ отъ сиромахкинитѣ, напротивъ тѣ ги посрѣщатъ съчювствено, гощаватъ ги, даватъ имъ за въ кѫщи сиренце, хлѣбецъ, вълница, нѣкоя стара дрѣпка и пр.

Кехайскитѣ възрастни моми, и женени дъщери се отличаватъ само по това, че сѫ по нагиздени и иматъ възможность да си направятъ по-хубава и по-много руба. Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжимъ, че въ Срѣднитѣ Родопи се *перчатъ и докарватъ*[22]) само ония моми, които сѫ по красиви и то безразлично дали тѣ сѫ богати или сиромаси. Не толкова красивитѣ и грознитѣ моми сѫ винаги скромни. Кехайскитѣ дъщери се омѫжватъ за момци отъ всичкитѣ съсловия, стига тѣ да сѫ малко много заможни.

Кехайскитѣ синове, до като сѫ ергени, по всичко приличатъ на овчаритѣ, защото постоянно се въртятъ около тѣхъ и овцетѣ, но като се оженятъ и се замогнатъ, тѣ усвояватъ навицитѣ на бащитѣ си и живѣятъ както тѣхъ. Понеже въ кехайскитѣ домове има храна и други потрѣбности въ изобилие, то въ тѣхъ владѣятъ миръ, съгласие, послушность и задоволство. По нѣкога кехаята нагрубява всичкитѣ си домашни за нѣкои дребни работи, но сериозни скарвания се не случватъ. Кехаицата тоже мъмри синоветѣ и дъщеритѣ си, но послѣднитѣ прѣтърпяватъ и изпълняватъ всичкитѣ си майчини заповѣди.

Кехайски веселби.—По горѣ видѣхме, какъ кехаитѣ се веселятъ, когато пѫтуватъ и прѣзъ лѣтнитѣ праздници (Петровденъ, свѣта Недѣля и свѣти Илия). За голѣмитѣ зимни праздници (Коледа, Василовдень и Водици) кехаитѣ си дохождатъ въ селатъ Веселбитѣ прѣзъ тия праздници сѫ по скромни, защото липсватъ овчаритѣ, но кехаитѣ и безъ послѣднитѣ се веселята. Тѣ се събиратъ по редъ въ кѫщитѣ, пиятъ, пѣятъ и играятъ хоро, а когато имъ стане топло въ кѫщи, намѣтнатъ киченитѣ си кепи, зематъ бѣлитѣ харкоми съ вино, излизатъ на вънъ и сѣдатъ кръстомъ ноги на колело връзъ снѣга. Малко по-малко около тѣхъ се събиратъ мнозина други селени и веселбата връзъ снѣга се продължава до като заникне слънцето. На Ивановдень кехаитѣ устрояватъ *хексари* (кѫпачи) и чрѣзъ наддаване на вино всѣки се мѫчи да окѫпи въ рѣката нѣкого отъ другаритѣ си. Когато се нагласи окѫпванието на нѣкой кехая, хексаритѣ го зематъ на рѫце и го носятъ тържествено къмъ рѣката. Другитѣ кехаи вървятъ слѣдъ осѫдения на кѫпане кехая, хохрятъ се, викатъ и се спиратъ до брѣга на завирената рѣка. Ако въ тая минута нѣкой кехайовъ роднина или другъ нѣкой по сиромахъ човѣкъ се хвърли въ рѣката, осѫдениятъ кехая се отървава отъ кѫпането, но ако нѣма кой да му направи тая честь, наддава за да се окѫпи противника му. Обаче ако не сполучи въ това и противникътъ му излѣзе по *джумертъ* отъ него, оставя се да го хвърлятъ въ рѣката. Слѣдъ окѫпването дружината завежда окѫпания въ топла стая да се

прѣоблѣче и стопли; слѣдъ това дружината сѣда да пие виното, което е дадено за окжпването на кехаята. Който иска да окжпи нѣкой кехая, трѣбва да пожъртвува много вино, инакъ той самъ ще легне въ рѣката. Това като се има прѣдъ видъ, лесно можемъ да угадимъ, каква ще е веселбата на кехаитѣ слѣдъ окжпването на единъ тѣхенъ другарь. Въ такъвъ случай виното се налива и разлива като че е вода. Овчаритѣ и кехаитѣ пиятъ повечко вино и ракия само прѣзъ голѣмитѣ лѣтни праздници. Прѣзъ останалото врѣме отъ годината тѣ рѣдчишъ пиятъ по малко вино, а ракия винаги се намира въ къшлата, мандрата и кехайскитѣ дисаги. Кехаитѣ и овчаритѣ съ охота си сръбватъ ракийка, но виното толкова не имъ пригажда даже ги и повреждa. Като се прѣсметне какво количество вино и ракия Родопскитѣ овчари и кехаи изпиватъ за една година, ще се извади заключението, че тѣ не употрѣбяватъ много спиртни питиета; женитѣ имъ пъкъ никакъ не пиятъ такива питиета.

Умиране (смърть)— Кехаитѣ страдатъ отъ сжщитѣ болести, отъ каквито страдатъ и овчаритѣ; обаче смъртнитѣ случаи сж по рѣдки, защото кехаитѣ по добрѣ живѣятъ и иматъ по-голѣма възможность да се прдпазватъ и лѣкуватъ. Когато нѣкой кехая умре въ селото си, погребението му става доста тържествено. Слѣдъ смъртьта на кехаята, ако нѣма възрастни синове да му завзематъ работата, по-голѣмата часть отъ овцетѣ и другитѣ му добитъци се продаватъ отъ ближнитѣ му сродници и паритѣ се връчватъ на кехаицата—вдовица да *утглйода* (изхрани) съ тѣхъ останалата стока, дребнитѣ си дѣца и задоми дъщеритѣ си. Ако кехаята се е поминалъ въ Eниджeнcкeтo поле и тамъ е погребенъ безъ да го видятъ домашнитѣ му, коньтъ, който му е служилъ за яздене (бинека), не се продава заедно съ овцетѣ и другитѣ излишни добитъци, а се завежда въ село да го *видятъ* и се *растожатъ* кехаицата и дѣцата му. Обикновено коньтъ се завежда въ кехайовия домъ отъ одаджията му. Послѣдниятъ, като наближи селото и кехайовата кжща, слиза отъ коня и го повежда за оглавьта къмъ портитѣ. Кехаицата — вдовица дѣцата ѝ и други роднини плачещимъ се спущатъ къмъ коня, прѣгръщатъ го, цѣлуватъ го и жално се *припѣватъ*. Кехайовиятъ конь само отъ голѣма нужда може да се продаде. Инакъ той си остава да служи до смърть на кехайовия домъ. Заедно съ овцетѣ се продаватъ и кучетата; но послѣднитѣ чиостишъ напущатъ новитѣ си стопани и дохождатъ въ двора на първия си загиналъ стопанинъ. Сирачетата се разтожватъ съ тия кучета и ги хранятъ до смъртьта имъ. Пролѣть, когато овцетѣ напълнятъ планинитѣ, и звънцитѣ съ своитѣ приятни гласове развеселяватъ всичко живо по бърдата и чукитѣ, кехаицата—вдовица разтваря прозорцитѣ на кйошка и пейката, вслушва се въ чановетѣ, впива си погледа въ планинитѣ, припѣва се, мъкни си коситѣ и жално пѣе като изрежда своитѣ мили възпоминания на миналото.

Христо Груевъ Дановъ.

Прѣзъ деньтъ на 8 Май, т. г. градътъ Пловдивъ бѣше зритель на едно рѣдко по знаменитостьта си тържество: чевствуваше се при живѣ 50 годишната учителска, писателска, книгоиздателска и обществена дѣйность на извѣстния въ всички краища на българската земя г. Христо Г. Дановъ. Това е цѣлъ половинъ вѣкъ, който въ една епоха съ най-неблагоприятни условия е прѣминатъ изцѣло въ единъ упоритъ, нечуванъ по своята любовь къмъ отечеството и по точно опрѣдѣлената си цѣль трудъ и поради това тоя юбилей е и толкова по-знаменитъ въ нашия сегашенъ животъ, въ който всички идейни пориви се застрашаватъ да бѫдатъ обезличени отъ грубия материализъмъ и егоистичнитѣ стремежи.

Христо Дановъ, та това е една *кристална българска душа*, както тъй духовито и тъй вѣрно го нарече и нашиятъ министъръ на народната просвѣта г. Шишмановъ, това е единъ скроменъ но великъ по своитѣ рѣдки душевни качества дѣятель, съ който българското плѣме има защо да се гордѣе и който ще служи за образецъ и назидание на сегашното и бѫдещитѣ поколѣния. И тоя юбилей не е само на личностьта Дановъ за принесенитѣ отъ него грамадни и неоцѣними заслуги за просвѣтата на своето отечество, не, той е юбилей народенъ, общобългарски, защото въ лицето на славния юбиляръ българскиятъ народъ ни изтъква оная жизненость, ония стари български добродѣтели, оная издържливотъ и стойкостъ таещи се въ сърдцето на народа, че тия качества ни обѣщаватъ една здрава гаранция за едно сигурно посвѣтло бѫдеще и за единъ по-честитъ и славенъ животъ въ редицата просвѣтени народи.

Въ лицето на маститния старецъ Дановъ ний чевствуваме не само една мирна, безшумна, но удивителна по своето постоянство 50 годишна книжовна дѣйность, а и една културна сила, която безспирно е принасяла своитѣ заслуги и пръскала лѫчи отъ свѣтлина въ всички кѫтове на цѣлокупното българско отечество.[1])

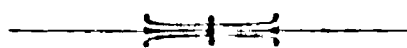
[1]) До колко отзивчиво е било сърдцето на г. Данова къмъ всѣко народополезно дѣло и колко силни сѫ били патриотичнитѣ пориви, които сѫ го тласкали напрѣдъ да бѫде полезенъ всѣкѫдѣ и всѣкога, пишущиятъ ще приведе слѣдниятъ анекдотъ отъ живота на многоуважаемия дѣдо Дановъ: прѣзъ 1895—6 години имаше споръ за прѣмѣстването на сѫществующето тогава трикласно училище отъ с. Орѣхово въ с. Чепеларе, сегашна Станим. околия. Дѣдо Дановъ бѣше вникналъ въ мотивитѣ, че училището безспорно има по-широко значение и ще бѫде много по полезно, ако бѫде то при самата граница и на такъвъ важенъ пунктъ, какъвто е с. Чепеларе, отдѣто ще може да пръска лѫчи отъ свѣтлина и надъ това българско население, което се намира покрай нашата граница въ Турция и стои оттласнато и изолирано въ планинитѣ. А г. Дановъ познаваше тия мѣста, не че лично бѣ ги споходвалъ, а още много по-отрано прѣди освобождението, когато Пловдивъ бѣ не

Да, почеститѣ, съ които тоя жилавъ и симпатиченъ старецъ на 8 Май бѣ обсипанъ, почитанията, чевствуванията и благопожеланията, които той получи отъ разни съсловия и краища изъ цѣла България на чело съ Н. Ц. В. Князътъ, Н. Б. Екзархътъ, правителството, разни учени корпорации, видни учени хора у насъ и въ чужбина, сѫ напълно заслужени.

И ний, родопчанитѣ, дължимъ всичката почетъ и признателность дѣдо Данову. Въ продължение на своята 50 годишна неуморна народополезна и просвѣтно-културна дѣйность, той не е билъ чуждъ и за нуждитѣ на отдѣлни селца, или цѣли покраини въ обширнитѣ Родопи. Въ първата българска училищна статистика въ извѣстния Лѣтострой (1870-71 и 72 г.) дѣдо Дановъ не забрава българскитѣ училища и въ Родопитѣ. Прѣзъ врѣме на най-свѣтлото издание на дѣдо Дановъ—в. „Марица“ — много важни въпроси (по помацитѣ, по Сенклеровото Срѣдно Родопско възтание, по Тъмрешкитѣ села и пр.) сѫ засегвани и освѣтлявани. Ето защо името на дѣдо Дановъ е добрѣ познато и въ най-скриттитѣ и дивни кѫтове на широкитѣ Родопи.

Редакцията на „Родопски напрѣдъкъ“ изпълня единъ свой свещенъ дългъ, като поднася на многозаслужилия дѣецъ своитѣ най-дълбоки почитания и горѣщи благопожелания. Всевишниятъ да продължи днитѣ му да дочака и своята стогодишнина.

С.

само икономично-търговски, но и духовно-културенъ центъръ на цѣлитѣ Родопи, отъ които по-голѣмата имъ часть и административно вливаха въ Пловдивския санджакъ. Извѣстни влиятелни крѫгове въ Пловдивъ кой знае какъ силно упорствуваха да се прѣмѣства училището отъ Орѣхово, та и министерството се намираше въ едно недоумение, додѣ да схване работата. Това бѣше прѣзъ 1896 год. прѣзъ м. Августъ азъ случайно срѣщнахъ г. Данова въ Софийската градина, току-що бѣше се завърналъ отъ Виена и до вечерьта щѣше да си замине за Пловдивъ. Още при самото ни здрависване ме запита какво стана съ училището. Безъ да му крия нищо, казахъ му всичко, що знаехъ по въпроса. „Тъй ли е работата, чакай тогава азъ ще остана днесь и тая вечерь нарочно да ида и да видя г. Величкова и му кажа, какво трѣбва намъ въ тоя край на границата........“ И наистина, дѣдо Дановъ, въодушевенъ въ правотата на едно просвѣтно дѣло и като рѣдъкъ патриотъ да помогне какъ може всѣкждѣ, дѣто се има нужда, остана единъ день и една вечерь да прѣстои въ София, само и само да направи това, което можеше за единъ далеченъ и забравенъ кѫтъ. Ето какво значи да бѫдешъ истински родолюбецъ.

Б. Ав.

Вѣсти изъ Родопитѣ.

Великденската екскурзия на Пловдивскитѣ учители изъ Северна България.

Хубавата идея на пъргавия и енергиченъ Пловдивски училищенъ инспекторъ г. П. Жилковъ за една екскурзия изъ Северна България бѣше посрѣщната отъ учителитѣ въ Пловдивския окрѫгъ съ готовность и се изпълни повече, отколкото се очакваше. Маршрутътъ бѣ опрѣдѣленъ и не бѣше малъкъ: Пловдивъ—София—Плѣвенъ—Търново—Шуменъ—Варна—Бургасъ и Пловдивъ. И това разстояние трѣбваше да се измине въ 12-тѣ ваканционни Великденски дни.

На 13 Априлий пощенскиятъ влакъ за София прибра отъ гаритѣ Катуница, Пловдивъ, Кричимъ, Пазарджикъ и Сарамбей 236 души екскурзисти, отъ които 57 бѣха учителки, 20-на класни учители, а всички останали основни. Съ екскурзиститѣ бѣха и двамата инспектори: окр. Жилковъ и окол. Вучковъ. Въодушевлението бѣше голѣмо у всички и пѫтя до София неусѣтно се измина. На Софийската гара екскурзиститѣ бѣха посрѣщнати и поздравени отъ страна на Министерството на Н. Просвѣщение отъ главния инспекторъ г. Дѣлидѣловъ, началникътъ на отдѣлението г. Доросиевъ, подначалникътъ г. Мановъ, и множина отъ столичнитѣ учители на чело съ окол. инспекторъ г. Лековъ. На 14 и 16 екскурзиститѣ, развеждани отъ крайно любезния Лековъ, разгледаха всичко по-бѣлѣжито въ столицата: военния клубъ, военното училище, университета, духовната семинария, държавната печатница, народното събрание, зоологическата градина, новитѣ здания на землед. банка и това на пощитѣ и телеграфитѣ, паметницитѣ и най-послѣ направиха една разходка съ трамвая до Княжево. На 15 сутриньта на учителитѣ се позволи да разгледатъ и още не откриття тогава официално народенъ музей. Въ 10 часа дойде и самъ г министъръ Шишмановъ да види учителитѣ, къмъ които той съ една хубава речь изтъкна своята радость да използуватъ ваканционнитѣ дни въ обикалянето и запознаването на не познати тѣмъ кѫтове отъ отечеството ни, слѣдъ това напомни и за задачата на учителя и вънъ отъ своята педагогична работа, именно въ опознаването и изучването народния битъ, събиране и скѫтване всичко това, що творчеството на нашитѣ дѣди и прѣдѣди е създало. Тѣзи хубави назидателни думи на г. министра произведоха най-добро впечатление на всички учители, отъ името на които единъ отъ тѣхъ благодари съ нѣколко прочувствени думи.

На 16 сутриньта Софийската гара необикновено бѣше прѣпълнена съ хора отъ разни съсловия, полъ и възрасть, въ това число и Пловдив. учители. Въ 9 часа единъ специаленъ влакъ, окиченъ съ зеленини, изпищѣ и занесе 900 души Търновчени, които отиваха да прѣкаратъ свѣтлитѣ праздници въ родния си царски градъ. Единъ часъ подиръ и Пловдивскитѣ учители оставиха столицата, изпратени съ сѫщата любезность и благопожелания отъ страна на споменатитѣ по-горѣ г-да. Слѣдъ малко влакътъ залѣзе въ дивното Искърско дефиле. Отъ всички екскурзисти едва ли имаше петима, които да бѣха пѫтували и други пѫть по тия мѣста, поради това любопитството бѣ голѣмо у всички ни. Пѣсни, шеги и весели смѣхове слабо се чуваха. Локомотивътъ пищѣше чйостишъ, лъзгаше се и кривулеше като змия, мушкаше се и излизаше изъ редицата тунели, надъ които стърчатъ гигантски бърда и скали. Най-послѣ стигнахме Мездра и прѣдъ насъ се изпрѣчи хубавата Дунавска равнина, цѣла потънала въ гиздавата си пролѣтна зеленина, прошарена съ златожълти ниви отъ рапица, съ хубави и голѣми села и много стада. Коритото на Искъра тукъ е чудесно, особено отъ Червенъ брѣгъ нататъкъ съ своитѣ дивни и фантастични фигури и барелефи отъ скали и отъ двата брѣга. Въодушевението наново настѫпи, и влакътъ екна съ пѣсни, смѣхове и ура. Минахме Телишъ и едно чувство на благоговѣние почна да настѫпва у всички ни, когато почнаха да се мѣркатъ тукъ тамъ накацалитѣ като лебеди изъ валмата паметници. Залѣзвахме въ историческия крѫгъ на Плѣвенс-

китѣ позиции, толкова славни по геройската борба и тъй много обагрени съ братска руска кръвь за нашето освобождение. Любопитството е силно у всички, всѣки пита за имената на селата и мѣстноститѣ и се мѫчи да си прѣдстави картината, като какво ли е прѣдставлявала тя прѣзъ 1877 година изъ тази историческа покрайна, изъ тая святиня, която тъй силно е свързала сърдцата на два братски народа.

Ето ни най-послѣ и покрай мостътъ на р. Витъ, а задъ него голѣмъ пирамидовиденъ паметникъ се бѣлѣе и мълчаливо сочи мѣстото, дѣто най-послѣ е било сломено упорството на Османъ паша и обезсилено, завършено току речи могѫществото на петь вѣковното турско могѫщество. Слънцето се вече наваляше да се скрие задъ небосклона, когато влѣзохме въ Плѣвенъ. Прѣзъ тия дни въ Плѣвенъ имаше учителски съборъ, явили се били повече отъ 400 вънкашни учители участвующи въ събора, та всички хотели, колкото ги има въ града, били заети още отъ прѣдния день. Благодарение обаче на г. г. кмета и окрѫжния инспекторъ Андреевъ, учителкитѣ бѣха настанени въ частни квартири, макаръ че такова гостуване съвсѣмъ не бѣ на мѣсто срѣщо Великдень, а учителитѣ намѣриха неочаквано гостоприемство у г-нъ генералъ Христова, който като чулъ, че хотелитѣ сѫ заети, бърво разпоредилъ да приготвятъ и почистятъ двѣ ротни отдѣления въ казармитѣ, дѣто всички екскурзисти прѣкарахме нощьта прѣдоволни,

На сутриньта, Великдень, разгледахме строещия се мавзолей и стоваренитѣ около му десятки стари турски топове, трофеи отъ войната, които руското правителство е подарило за военния музей по нашето освобождение. Слѣдъ това се покачихме и на най-близкия хълмъ, наричинъ *зелени върхове*, дѣто се намиратъ — сега реставрирани — едни отъ прочутитѣ Плѣвенски редути, и паметницитѣ на тѣхъ „Братска могила“ показватъ, колко жертви, колко кръвь сѫ стрували увѣнчанитѣ съ лаври атаки на славния Скобелевъ — Акъ-паша. Сега около тѣзи редути се засаждатъ дървета, образува се паркъ и съ врѣме ще станатъ и едно живописно и приятно за разходка на Плѣвенци мѣсто.

Гледката отъ зеленитѣ върхове е чудесна. Отъ нея като на длань се виждатъ възвишенията, които въ окрѫжность заграждатъ града, сгушенъ въ срѣдата въ една ниска хлътнатина, скритъ отъ всѣкѫдѣ и поради това си мѣстоположение тъй естествено укрѣпенъ. Да обикаляме и другитѣ редути и паметници бѣше неудобно, защото се искаше врѣме, а да прѣстояваме и за другия день въ Плѣвенъ бѣше още по несгодно, затова слѣдъ като потърсихме да разгледаме земледѣлческото училище и не ни се удаде, защото нѣмá кой да ни отвори и въведе въ него и слѣдъ като посѣтихме за малко и учителския съборъ, дѣто се четѣха рефератитѣ, намъ не оставаше защо да се маемъ повече и по обѣдъ напуснахме Плѣвенъ.

Врѣмето като че бѣше най-приятно прѣзъ всичкото наше пѫтуване, или подобрѣ и то се радваше на хубавата пролѣть и свѣтлитѣ праздници, На всѣкѫдѣ отъ тренътъ се гледаха около селата български хорá, праздднични веселия и пъстри носии. Кѫдѣ $3^1/_2$—4 часа бѣхме въ Горна-Орѣховица и оттамъ прѣзъ чудното дефиле на Янтра се отзовахме въ славната българска святиня Велико Търново, тоже посрѣщнати отъ инспектори, учители и граждани и настанени добрѣ. Градътъ бѣше особено оживенъ и съ другитѣ посѣтители отъ София. Справедливо българскиятъ славенъ историкъ г. Иречекъ нарича Търново *истински уникумъ* въ Европа по своето положение. Като че природата е съчетала въ старата наша столица въ една хармония: миналото съ сегашното, поетичното съ оригиналното, живописното съ грандиозното. И вечерь при ясна и тиха нощь, когато се намѣрите при хубавия желѣзенъ мость на Янтра, или при Светата гора и погледате амфитеатралния полукрѫгъ на стройнитѣ варосани кѫщи, усѣяни съ безброй нахвърляни свѣтливи точки, които отражаватъ своята свѣтлина и въ водитѣ на Янтра, струва ви се, че се движите въ нѣкоя фантастична панорама, въ която и погледътъ, и мислитѣ, и умътъ се унисатъ. Да, Велико Търново заслужава да бѫде посѣтено. То заслужава напълно да бѫде и не само стара, но и нова българска столица, и право да си кажа, че ако единъ день се случеше да се опрѣдѣля прѣзъ плебисцитъ на ново дѣ трѣбва да бѫде

столицата на България, то пишущиятъ, ако бѫде живъ, пръвъ би си далъ своя скроменъ гласъ за дивното по природа и велико по минало Търново.

На другия день екскурзиститѣ бѣха разведени отъ г. окр. инспекторъ Марковъ и още нѣколцина граждани въ сградата, дѣто е васѣдавало първото Българско Учредително събрание, катедралната черква, дѣто е гробътъ на извѣстния Търновски архипастиръ Климентъ, слѣдъ това посѣтихме историческия хисарь, Трапезица, черквитѣ митрополитска, св. Димитъръ и св. Богородица и др. и на всѣкждѣ любезниятъ г. Марковъ ни запознаваше съ всичко, що се знае за славното минало на старата Асѣновска столица.

Макаръ че мѣстоположението на Търново и да не спомага да има прави и широки улици, то пакъ не е досущъ източенъ градъ. Всички улици сж постлани съ калдъръмъ, нѣкои и доста широки и прави, а наредъ съ типичнитѣ български постройки съ широки увиснали стрѣхи, чардаци дървени отпрѣдъ, има и модни съврѣменни постройки съ хубава външность.

Поминъчно Търново не е добрѣ, макаръ че той е центъръ административенъ на най-населенъ окрѫгъ въ княжеството. Единъ старъ Търновчанецъ ни се оплакваше не само за забравата на старата столица отъ сегашното поколѣние и власти, но че и града е натоваренъ билъ прѣди 18 години съ единъ дългъ отъ 350 хиляди лева, които трѣбвало, или по добрѣ го заставили да похарчи за чисто обща държавна нужда, като обѣщавали държавата да ги изплати. Обаче това не е станало и до днесь, градътъ е спънатъ отъ тоя дългъ и нѣма възможность да отдѣли отъ скждпитѣ си срѣдства нито за поминъчното си подигане, нито за културнитѣ си нужди.

На втория день на Великдень трѣбваше да се простимъ съ Великото Търново, безъ да можемъ да се налюбуваме на неговата чудно омайна природа, защото по желанието на всички екскурзисти, измѣни се маршрута: вмѣсто прѣзъ Шуменъ за Варна, рѣши се да изоставимъ Шуменъ и минемъ прѣзъ Русе -Варна. Изпратени пакъ тъй любезно отъ г-да инспекторитѣ Марковъ и Вѣженовъ, както и отъ комисията градска по посрѣщането и настаняването ни (г. г. Бояджиевъ и Сладкаревъ), ний напуснахме омайното и историческо Търново въ $12^1/_2$ часа прѣзъ деньтъ. Влакътъ ни понесе прѣко прѣзъ хубавата Дунавска равнина за Русе, дѣто сгигнахме привечерь. Градътъ бѣше въ своя празниченъ видъ, чаршията цѣла бѣ затворена и самотна отъ хора, а отъ насъ никой не познаваше града. Телеграмата подадена още отъ сутриньта отъ Търново за нашето тръгване въ Русе стигна 2 часа слѣдъ насъ прѣзъ вечерьта, а това ни причини дребни неприятности, додѣто да се настанимъ по хотелитѣ.

Сутриньта, третия день отъ Великдень, още въ зори като мравунякъ всичко екскурзисти се разпилѣха по брѣгътъ на величествената славянска рѣка, да се налюбуватъ на хубавата гледка и позпакомятъ съ нови за всички екскурзисти работи: лодки, параходи и изобще крайбрѣженъ животъ.

Прѣзъ деньтъ екскурзиститѣ се запознаха съ града, неговитѣ модерни здания, европейски улици и интернационаленъ животъ, нѣкои ходиха и до Гюргево, а слѣдъ обѣдъ началникътъ на нашата въ Русе флотилия г-нъ Стойковъ ни направи единъ неочакванъ сюрпризъ, който остави приятни възпоминания и благодарность у всички. По негова заповѣдь и самъ съ сѣмейството си покани всички екскурзисти на малкитѣ парни катери и слѣдъ като ни разхожда отъ единия до другия край на Русе по Дунавътъ, заведе ни въ арсенала. Тамъ младиятъ нашъ миненъ офицеръ г. Винаровъ ни запозна съ досущъ нови работи за всички ни: миноноска, устройството на подводнитѣ мини, военнитѣ параходи и морскитѣ войни. На другия день при тръгването ни съ влакътъ за Варна, г. Стойковъ ни сюрпризира и съ още едно: прати лейтенанта Димитровъ и сжщия Винаровъ съ една миноноска и експлодираха една мина тъкмо при извирване на лакомотивътъ прѣдъ очитѣ на всички ни.

Вечерьта на 20 Априлий бѣхме въ Варна, дѣто бѣхме посрѣщнати отъ г. кмета, окр. инспекторъ г. Сраковъ, много учители и граждани. Учителкитѣ екскурзистки бѣха настанени въ пансиона при дѣвическата гимназия, а учителитѣ из хотелитѣ. На 21 разгледахме града, морската градина, мор-

скитѣ бани, а слѣдъ това и една четире часова разходка съ парахода „България“ направихме по морето до Евксиноградъ и обратно по заливътъ.

Варна е оживенъ градъ. Той бързо напрѣдва въ всѣко отношение. Всички екскурзисти останахме много доволни и скърбѣхме, че и тукъ нѣмахме възможностъ да прѣсѣдимъ повече отъ единъ день. При все това досущъ малцина бѣха виждали и пжтували по море, а Варна и Бургасъ дадоха много нови впечатления за крайморския животъ

На 22 съ сжщия параходъ „България“ и съ пѣсни и бодрость екскурзиститѣ отплуваха за Бургасъ и оттамъ на 23 за Пловдивъ и за мѣстата си.

Тъй хубаво, щастливо, безъ ни най-малка неприятна случка се свърши единствената по рода си въ нашия учителски животъ екскурзия, която остана паметна и остави неизгладими впечатления у всички участвующи въ нея. Тя внесе тъй да се каже свежесть и бодрость въ еднообразния и скученъ учителски животъ въ селата, запозна ги съ нови български покрайнини, градове и животъ, познакоми ги съ много другари, а най-важното въ случая е, че екскурзиститѣ видѣха досущъ нови за всѣкиго работи и това не само че имъ подѣйствува за набиране нови сили и енергия, но добиха и масса нови познания. Въ тая екскурзия участвуваха мнозина учители изъ приполскитѣ на Родопитѣ села и пограничнитѣ изъ Рупчоско, Чепинско и Пазарджишко, имаше и такива отъ тѣхъ, които случай не имъ бѣ ставалъ да се возятъ на желѣзница, тъй щото всичко що видѣха тоя пжть не само че бѣ досущъ ново за тѣхъ, но и нáдали ще имъ се удаде втори такъвъ случай да видятъ въ живота си.

Съ една дума отъ каквато гледна точка и да се постави човѣкъ, подобни екскурзии иматъ безспорно голѣмо значение за всѣкиго и добрѣ е да бждатъ такивато насърдчавани и улеснявани и отъ власти, и отъ общество.

С.

Образцова бубарница и тъкачница въ г. Станимака.

Министерството на Търговията и Земледѣлието е зело едно похвално рѣшение напослѣдъкъ въ отношение града Станимака и околностьта му, именно още прѣзъ текущата година щѣло да открие и уреди една образцова бубарница и тъкачница на копринени платове. Станимака е станалъ въ послѣднитѣ години единъ отъ първитѣ бубарски центрове въ княжеството, а съ вѣстяването и на филоксерата въ околностьта му, дѣто се застрашава съ окончателно унищожаване и на лозята, населението, уплашено отъ тоя бичъ, стремително се е заловило да сади черници и се мжчи съ бубарството да закрѣпи застрашения си поминъкъ.

Ето защо въ той случай това рѣшение на министерството е посрѣщнато съ удоволствие отъ всички.

С.

Книжовни вѣсти и бѣлѣжки.

Американскитѣ лози и възобновяването на лозята отъ Василъ п. Мариновъ, Ловчански районенъ инспекторъ по земледѣлието. Второ допълнено и прѣработено издание, 18 печатни коли съ 67 фигури. Цѣна 3 лева, съ пощата 3 л. 25 ст.

Лозата отлично вирѣе въ всичкитѣ покраини вжтрѣ и около Родопитѣ, освѣнъ въ тия части, които надминаватъ 600 м. надморска височина, поради това отъ отколѣшни врѣмена лозарството е едно отъ първитѣ земледѣлчески стопанства въ приполскитѣ покраини, а въ нѣкои е и главния поминъкъ на

жителитѣ му, каквото напр. Станимака, Гюмюрджине и др. Отъ нѣколко години насамъ обаче лозарството удари доста назадъ и то главно поради появяването на много болести по лозята, между които отъ двѣ-три години насамъ се мѣрна вече тукъ тамъ и филоксерата, която заплашва да доунищожи досущъ досегашнитѣ, старитѣ лозя. Единственото спасително срѣдство обаче противъ този бичъ е насаждането лозята съ американски лози, на които коренитѣ противостоятъ на филоксерата, но за това се искатъ широки познания. Книгата на г. Маринова се явява тъкмо наврѣме и за нашитѣ въ и около Родопитѣ лозари. Написана отъ вѣщо лице, съ подбрано и пълно съдържание по въпроса, съ добъръ и лесноразбираемъ езикъ, подпълнена и съ много фигури, тая книга е едно полезно и необходимо помагало на всѣки лозаръ. Тя разгледва изключително новото лозарство, засегва всичко за успѣшното му култивиране, като запознава читателя съ новитѣ сортове лозя, прѣимуществено американскитѣ, които еднички устояватъ противъ филоксерата, посочва начинътъ за размножението и насаждането имъ и т. н.

Като сърадваме г. Маринова за хубавия му и тъй наврѣмененъ и полезенъ трудъ, канимъ всички Родопски лозари да си набавятъ тая хубава книга и си послужатъ съ нея.

С.

Замѣтки о нѣкоторихъ явленіяхъ фонетики Рупаланскаго нарѣчія отъ К. Радченко, г. Нѣжинъ, Русия.

Въ една малка но интересна студийка съ горния надсловъ добрѣ познатиятъ и у насъ младъ руски ученъ г. К. Радченко съобщава своитѣ наблюдения за по-важнитѣ фонетични явления въ една Родопска покрайна (Рупчосъ), която той лично споходи прѣзъ 1898 год. Прѣди всичко изглежда, че и г. Радченко се придържа у името, дадено отъ дѣдо Славейковъ, погрѣшно усвоено и отъ други учени, именно подъ думата Рупаланско нарѣчие да се разбира изобщо Родопския говоръ съ непроученитѣ си още изъ разнитѣ Родопски покрайни подговори. Обилнитѣ материяли изъ народното творчество и езикъ изъ нѣколкото добрѣ вече познати Родопски покрайни поне трѣбваше да послужатъ да не се придава етнографското име на 10-на села за опрѣдѣляне Родопския говоръ изцѣло взетъ за отлика отъ приетитѣ въ науката двѣ главни български нарѣчия: източно и западно. Рупаланско или по право Рупско нарѣчие (подговоръ) е говорътъ само на тъй наричанитѣ рупски села въ покрайната Рупчосъ (вижъ год. I отъ сп. „Родопски напрѣдъкъ“), който говоръ си има както своитѣ особици като подговоръ изъ широката область на Родопското нарѣчие, тъй и своитѣ общи и еднакви свойства съ него.

Г. Радченко въ своитѣ бѣлѣжки за Родопскиятъ звукъ **ж-ъ** казва, че прѣминава въ глухо **а** или съ отгласъ (окраска) **а**. Това е за Рупския говоръ, който стоялъ по-близко къмъ из-

точното българско нарѣчие, и частно къмъ говорътъ въ Пловдивското поле, когато Ахж-челебийскиятъ се приближава къмъ македонскитѣ говори.

И за Ахж-челебийския говоръ г. Радченко казва, че ст. слав. **ж** се чува на широко **о** съ приближаване къмъ **а**, отъ което се вижда, че г. Радченко приема за извѣстниятъ въ Родопскитѣ говори звукъ **оа, оа, ъа, ъа** за единъ звукъ, само че удълженъ съ отѣнъци къмъ другъ звукъ, напр. **о** широко съ отгласъ на **а** и т. н., но не за двоенъ звукъ. Върху тия изникнали вече въ науката двѣ мнѣния за Родопския звукъ — едногласка или двоегласка да се счита — ще може да се подкрѣпи и приеме едното или другото само тогава, когато цѣлитѣ Родопи се проучатъ въ езиково отношение.

Н.

Болгарскія народныя пѣсни, собранныя Любеномъ Каравеловымъ, изданния подъ наблюденіемъ П. А. Лаврова. М. 1905, 165 стр 8°.

Въ библиографическия отдѣлъ въ № 5 и 6 (1905 год.) на Петербургскитѣ „Славянскія Извѣстия“ е помѣстено съобщение отъ г. Г. Ильинскій, отъ който се научаваме за издаването на руски езикъ единъ сборникъ отъ български народни пѣсни, събрани още отъ покойния нашъ славенъ публицистъ — революционеръ Любенъ Каравеловъ. Тоя сборникъ е билъ доставенъ въ редакцията на „Чтеній Императорскаго Общества исторіи и древностей россіискихъ при Московскомъ университетѣ“ още въ 1866 г. Току-речи слѣдъ 40 години врѣме Обществото чакъ сега е поржчало на професора отъ Петербургския университетъ г. П. А. Лавровъ, като най-добъръ знатокъ на български езикъ, да го издаде, И г. Лавровъ е изпълнилъ прѣвъзходно поржчката на Обществото, като е класифициралъ пѣснитѣ по съдържание: 1 женски пѣсни, 2 мжжки, 3 овчарски, 4 празнични, 5 хороводни, 6 припѣвки, 7 смѣшни пѣсни и 8 дѣтски. Пѣснитѣ сж придружени съ именни и географски указатели отъ г. Лаврова, които улесняватъ руския четецъ. Записани сж въ разни мѣста: има пѣсни отъ Бесарабия, отъ Западна България (шопски), отъ Търново, Шуменъ, София, Македония, а най-много отъ Южна България, дѣто само отъ Копривщица сж около половината отъ тѣхъ. Броятъ на всичкитѣ пѣсни е около 200.

Въ библиографическото си съобщение, отъ което ний заемаме нашитѣ бѣлѣжки тукъ, г. Ильински тъй се произнася за стойността на поменатия сборникъ: „безъ да се гледа на това, че за толкова врѣме (отъ 1866 год. насамъ) българския фолклоръ е направилъ грамадни крачки напрѣдъ, и ний имаме не малко пѣсни, написани несравнено съ по-добри научни методи, отъ колкото тия, съ които се е ползувалъ Каравеловъ и неговитѣ помощници, то пакъ тоя сборникъ не е излишенъ въ нашата литература. За 40 години врѣме българскиятъ езикъ все

е прѣтърпѣлъ нѣкои и други измѣнения и поради това изданенитѣ въ сборника пѣсни нѣкждѣ показватъ повече стария слой на езика. Освѣнъ това нѣкои отъ пѣснитѣ съ своитѣ вариянции прѣдставляватъ интересъ и за изслѣдовачътъ на литературни сюжети и въобще мотиви"

Добрѣ ще направи нашето Книжовно Дружество, или пъкъ Министерството на Народната Просвѣта, да издаде тая сбирка отъ български народни пѣсни, събрани въ епохата на нашето възраждане, още повече отъ единъ такъвъ ветеранъ въ нашата нова книжнина, какъвто е покойния Любенъ Каравеловъ.

С.

I. Материяли за вѣществената култура изъ „Срѣднитѣ Родопи".[1]

Отъ Ст. Н. Шишковъ.

1. Жилище на човѣка.

а) Колиби, къшла, махалчинка, селце, село.

Мѣстото, дѣто живѣе единъ стопанинъ — баща съ челядьта си, т. е. кжщата му, имотътъ му, разбирано и селото, или махалчината съ покрайната изобщо, се казва съ турската дума **меᵃкеᵃн'**. Тъй напр. казватъ: **нéгувиеᵃ меᵃкèᵃн' еᵃ в Влàхуву** (село), **в планиноᵃна, в увоᵃна**, или **той нèма меᵃкéᵃн' ни в сува, ни в другу селу** и т. н., а това значи, че мѣстото (кжщата съ имотътъ какъвто има), дѣто живѣе еди-кой си, е въ едикое си село, или изобщо въ планината, или въ полето, или пъкъ той нѣма такова постоянно жилище ни въ това, ни въ друго село. Такова широко значение има тая дума.

Самата сграда, каквато и да била тя (малка, голѣма, въ селото или отдѣлно вънъ при имотътъ), въ

[1]) Като изходна точка въ тия материяли по вѣществената култура въ Срѣднитѣ Родопи земаме горното течение на р. Арда, собствено Ахж-челебийско, Ирндерско, Даржъ-дерско и донѣкждѣ и Скечанско. Другитѣ Родопски покрайнини, макаръ и изцѣло земени да съставятъ изобщо едно цѣло, обаче тѣ пакъ си иматъ своитѣ типични отлики и поради това трѣбва отдѣлно да се изучватъ и описватъ.

която живѣе челядьта и кѫта всичко, що ѝ е потрѣбно за живѣене, изобщо се казва **дом, коªща**, а понѣкога казватъ и **своªртищеª**. (²³) Въ по-широко значение пъкъ цѣлиятъ имотъ, какъвто стопанѝ една челядь (кѫща, плѣвня, оборъ, кышли, ниви, градини, ливади, добитъци и пр.), се казва съ турската дума **ватàн. И тò си еª сбрàлу думч'оªк**, казватъ на нѣкой сиромахъ, който е сполучилъ да си припечали кѫща и покѫщнина. **Еªй сувà еª нашеªту своªртищеª**, значи тая кѫща е нашето собствено жилище, въ което се намираме (свъртаме), живѣемъ. Или пъкъ казватъ за нѣкого, който е сполучилъ да си припечали голѣмъ имотъ, движимъ и недвижимъ, и го има и прибира на едно мѣсто, **ватанлѝеª чилéªк еª, гулéªм еª нѐгувиеªн ватáн. Той си еª на ватàнат, та нѝкуй ниможеª му прусоªди**, значи тоя човѣкъ самъ си е господаръ на кѫщата и имотътъ, негова собственость е и никой не смѣе да му се бърка въ работитѣ и т. н.

Изобщо движимиятъ и недвижимиятъ имотъ, припеченъ съ свой собственъ трудъ отъ единъ стопанинъ и неговата челядь, се казва негова **моªка. Макóвал са еª, та гу има**, т. е. трудилъ се е, работилъ е и го е припечалилъ. **Имàн'еª** или **стòка** се разбира добитъкътъ за доходъ, т. е. повече отъ толкова, колкото е нуждно на една челядь за личнитѣ ѝ потрѣби; казва се още и на всѣкакви други движими, честишъ и недвижими имоти въ по-голѣмо количество, отколкото сѫ нуждни за личната прѣхрана на челядьта. Тъй напр. овцетѣ на единъ скотовъдецъ сѫ негова **жива стока**, или **жѝву иман'еª**. Сѫщо е **стòка** или **имàн'еª** това, що има за търгуване абаджията, бакалинътъ и др. **Дукàрал еª млогу жива стóка, вдѝгнал еª млогу иман'еª**, казватъ на нѣкой търговецъ джелепинъ, или скотовъдецъ кехая, който е събралъ много добитъкъ, овце или товаренъ добитъкъ, и за търгуване, или пъкъ нѣкой абаджия е задигналъ голѣмо количество вълна или аби за търгуване.

Всички други потрѣби въ кѫщи (покривки, постелки, сѫдове, разни прибори и др. т.) се казватъ **коªшнина** или **пòкашнина**. И тъй мѣстото, дѣто е уста-

новена за постоянно да живѣе една челядь, е неинъ **меᵃкеᵃн'**, а имотътъ, какъвто има припечаленъ по единъ или другъ начинъ, но вече негова собственость, се казва неговъ **ватàн**, обаче челядь, която се намира на наслѣденъ имотъ, послѣдниятъ рѣдко се казва ватанъ, а честишъ съ сѫщинското му име пакъ турско — **мирàс, ч'ỳзда моᵃка, друг гу еᵃ идиндѝсувал** и т. н. И тъй ватанътъ, т. е. личната собственость на една челядь, състои отъ **дом, моᵃка, коᵃшнина и иман'еᵃ.**

Земледѣлецътъ и скотовъдецътъ Родопчанинъ и днесь се стреми да си припечали повечко **м'ул'к'** — работна земя — на едно мѣсто събрана и тамъ да си построи жилище, което обикновено носи името **кулѝба** или **кашлоᵃ**. Тамъ той живѣе съ челядьта си, работи **м'ул'кеᵃт**, прибира си **макоᵃта** и **стоката,** припечалва си **коᵃшнина** и си сбира и увеличава за **синувеᵃ** и **доᵃщеᵃреᵃ** и **стàру вреᵃмеᵃ ватан,** та да има съ какво да го **прущават** и **спуминат внỳци** и **преᵃвнуци**. Единъ день челядьта се увеличила, синоветѣ се изжснили и съставили нови челяди, които поразпокжсали дѣдовъ и прѣдѣдовъ имотъ, съградили си отдѣлни **коᵃщи — колѝби**, припечалили си **жѝва стока, коᵃшнина** и тъй образували свой ватанъ, отдѣлно сѣмейство.

Колибата — кжща изобщо е двуетажна сграда, и само прѣдната страна — лицето — отъ първия етажъ нагорѣ е паянтова — **читлеᵃм'оᵃ**, т. е. оплѣтенъ съ дървени прѣчки и слѣдъ това измазани и вънъ и вжтрѣ съ калъ. Изобщо се избира мѣстото за колибата да бжде въ срѣдъ работната земя, да е близо до вода и гората, да е на **припеᵃк,** т. е. къмъ югъ обърнато и въ сжщо врѣме на **куйтулук** мѣсто, т. е. въ нѣкоя полянка по ребрата на склонътъ, или въ нѣкоя долинка, дѣто не хваща силенъ вѣтъръ. Пространството, което заема цѣлата колиба — постройка, е отъ 100 до 300 кв. м. Въ нея, т е. подъ нейния покривъ трѣбва да се побира и челядьта, и добитъкътъ, особено едрия, а отгорѣ на това да се кжта и покжшнината, и храната. Ето единъ отъ най-обикновенитѣ стари типове колиби — кашли.

боти и по лесно използува труда си и земята. Дори и да има въ селото си кжща за живѣене, то пакъ има и колиба при работната си земя, дѣто прѣкарва извѣстна часть отъ годината, кога по-малко или повече. Нѣкои иматъ такива колиби и по двѣ, три въ разни мѣста, споредъ количеството на притежаваната работна земя и разстоянието отъ селото или другата колиба. И това е твърдѣ практично и естествено, защото съ стопанисването работна земя 1—2 и повече часове далече отъ селото или другата колиба неможе да се използува изцѣло трудътъ на челядьта, да се прибира и кара съ добитъци храната въ кжщата въ село, или въ колибата на такова разстояние. Ето защо при такива условия по-имотнитѣ сѣмейства си строятъ при всѣки по-голѣмичъкъ комплектъ работна земя и отдѣлна колиба, която, и да не е приспособена за постоянно жилище, все пакъ служи за прѣкарване тамъ на челядьта извѣстно врѣме, т. е. когато да прибиратъ хранитѣ отъ земята си, или най-малкото поне да служи за плѣвня и оборъ.

Съ врѣме синоветѣ се оженвали и съставяли отдѣлни челяди, които раздѣляли имо́титѣ на дѣдитѣ си, увеличавали ги и по такъвъ начинъ се явявали по нѣколко колиби на едно мѣсто, нарѣчени **кулибак** или **махалчѝнка, махало**[а], ако челядитѣ сж били повече отъ 10—15 на едно мѣсто.

Колибата, въ която живѣе една челядь и прибира и кжта каквото изработи и стопанѝ, се казва още и **кашло**[а]. **Тие**[а] **са на кашли,** казватъ за нѣкои, които живѣятъ въ колиби.

Слѣдъ увеличаването на колибитѣ въ махали, послѣднитѣ въ нѣколко по голѣми единици, товава вече се образува селце и село. Тъй сж станали много села, които стари хора сж запомнили като колибаци или махали. Въ Ахж-челебийско българскитѣ селца Хасовица, Писаница, Фатово, Габрово, Турияйъ и др. помашкитѣ Стража, Яманско, Кокориво и много други и сега не сж изгубили своето значение, видъ и животъ на колибаци. Широка-лжка брои повече отъ 20 махали, нѣкои отъ тѣхъ порасли вече и прѣименовани на села

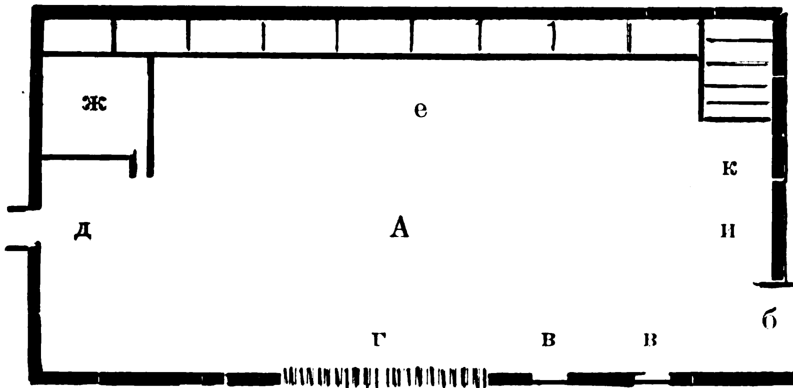
— общински единици (Стойкитѣ, Върбово), а други и сега се наричатъ отъ съсѣднитѣ махали и селца **кулибàреª, кулѝйби,** напр. Вудоªта, Магаржѝица и др.

Поради усилни врѣмена и за прѣдпазване отъ разни неприятелски нападения, каквито въ Родопитѣ и сега не сѫ рѣдкость, колибитѣ се строятъ изобщо на **зàвеªт** не само отъ вѣтъръ и студъ, ами на **завеªт — зад веªшка**, както казватъ, и отъ хора, далечко отъ отъ нѣкой друмъ, закрити въ нѣкоя долчинка, котловинка или горичка, дѣто да се не вижда отъ всѣкждѣ, а при това и при едно налитане колибата отъ лоши хора да намира челядьта бързо и сгодно скривалище въ гората и пещеритѣ.

Освѣнъ това, както споменахъ и прѣди малко, хората въ Родопитѣ обрѫщатъ внимание при постройката на колиба, собствено кѫща, домъ за живѣене, и на повѣрията. Надъ гробища и при стари гробища не строятъ, при пещери тоже, па и при всѣко мѣсто, за което се е породило и се знае нѣкое прѣдание за лоши духове (**самодиви, болеªхчици, таласоªмеª, дракусеª** и пр.), или пъкъ нѣкоя лоша случка. За нѣкои колибаци и сега поради това сѫ създадени и цѣли легенди и повѣрия, че еди кое си село или селце неможе да се увеличава. Тъй напр. за селото Нарѣченъ, бивша Рупчоска околия, казватъ, че е най-старото село въ тоя край, но неможе да се увеличава и напрѣдне, а си стои въ сѫщото положение, какводо е било и прѣди 100 200 години.

Слѣдъ колибитѣ, които прѣдставятъ най-стария типъ постройки за жилища въ Родопитѣ, идатъ селскитѣ кѫщи, т. е. жилищата въ селата, които тоже сѫ произлѣзли отъ колибитѣ. Въ общия си видъ и структура всички човѣшки жилища въ Родопитѣ си приличатъ, ала все пакъ има категории съ извѣстна типичность. Тукъ ще дамъ чъртежътъ и описанието на нѣколко най-стари типове кѫщи, каквито още сѫ запазени въ нѣкои Ахѫ челебийски села.

(Слѣдва).

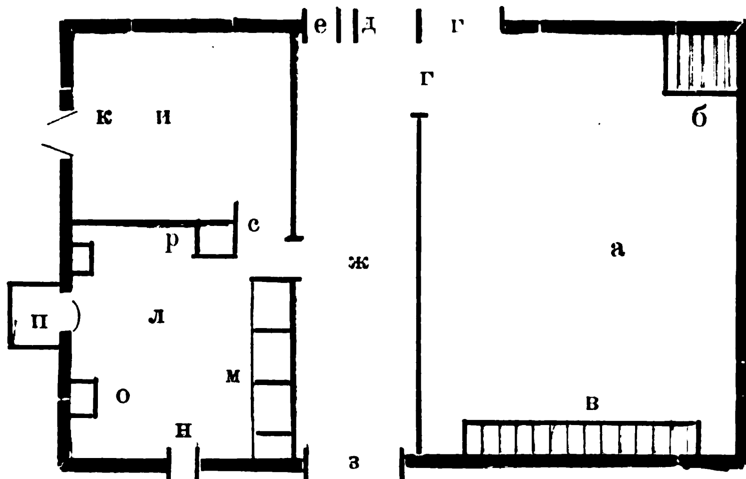

Доленъ катъ.

И четиретѣ стѣни сѫ каменни отъ обикновени камъне съ калъ градени и на всѣки 60—80 см. височина (разстояние) въ самитѣ зидове прокарани и стегнати паралелно съ зидътъ дървени прѣчки — **кошаци**, които нѣкѫдѣ се виждатъ отвънъ, а нѣкѫдѣ сѫ вградени вѫтрѣ въ зидоветѣ. Дебелината на зидоветѣ е отъ 60 до 80 с. м., но ако нѣкоя отъ стѣнитѣ е **дулмо**[а], т. е. служи за подпора на пръстьта при наведено мѣсто, тогава зидътъ на тая стѣна се прави и по дебелъ.

Височината на долния етажъ е колкото единъ човѣшки ръстъ, обикновено отъ 2 до 2½ метра. Земята отдолѣ е изравнена и сбита, честишъ постлана съ плочи каменни или пъкъ съ калдаръмъ, за да не се рони. Вратата сѫ обикновено еднокрили (б), но доволно широки, често пѫти и до 2 м. широчина. На прѣдната стѣна (г) на горния етажъ подъ самия му подъ е оставенъ отворъ, длъгъ отъ 2 до 3 метра, високъ ½ м. и съ дебели дървени прѣчки. Тоя отворъ служи за провѣтряване и освѣтляване. По стѣнитѣ още при изграждането имъ оставатъ отъ вѫтрѣ дупки (в. в.), които се казватъ **ракли** и служатъ за оставяне прибори за добитъкътъ и оборътъ. Освѣнъ това по стѣнитѣ забучватъ и дървени **кукал'ки**, закачалки, на които се окачватъ **зобил' ниците**[а], торбитѣ, въ които даватъ зобъ на конетѣ. На срѣщуположната стѣна оставятъ въ стѣната

и единъ видъ малко прозорче на голѣмина толкова, че да не може да се промуши и влѣзе човѣкъ (д). Това е **прол'уф**, прѣзъ който се изхвърля съ лопата торътъ. Въ единъ отъ ѫглитѣ заграждатъ съ дървени прѣчки малко пространство за телцитѣ — **тел'чеᵃрник, кѐчур** (ж), или пъкъ за нѣкоя скоро отелена крава. На задната стѣна около на 80 см. височина отъ земята на длъжъ сѫ скованн отъ дъски и дървета ясли (е) за добитъкътъ. Вратата се затварятъ отвѫтрѣ съ **с'урм'оᵃ**, която е дебело дълго дърво, врадено въ стѣната (и) наполовина и се прѣвлича посрѣдъ вратата и забучва въ срѣщната стѣна. Въ ѫгълътъ срѣщу вратата има малка **скàличка** (к) — сълбичка, по която се слиза и качва за горния етажъ. Цѣлиятъ доленъ етажъ (А) по тоя начинъ е отрѣденъ само за добитъкътъ и приборитѣ по оборътъ. Изобщо се казва **под'ник**, по нѣкждѣ и **л'аф** (въ нѣкои помашки села и въ рупскитѣ). Въ тоя оборъ често пѫти се държатъ нощѣ и овцетѣ, ако сѫ малко на брой, но ако сѫ повече, стопанинътъ имъ прави особно помѣщение — **са'оᵃ**, която е съ каменни стѣни, ниска на земята и съ отдѣлна стаичка за овчарьтъ.

Горенъ катъ.

Височината на горния катъ е не по-голѣма отъ 2 метра. Цѣлиятъ е раздѣленъ по срѣдата (ж) съ по-

тонъ. Едната половина (а) служи за плѣвня, дѣто се събира и пази храната за добитъкъкъ. За провѣтряване тя нѣма прозорци ,а вмѣсто такива на лицето на отпрѣдната стѣна отгорѣ на длъжъ, както въ долния етажъ, се оставя отворъ (в) на дължина, колкото е цѣлата стѣна на плѣвнята, високъ около ½ метъръ и съ отвѣсни дървени прѣчки до толкова гжсти, че да не може да се промушва и пада храната (сѣно, слама) на вънъ. Отъ оборътъ за плѣвнята както и за цѣлия горенъ катъ се излива и слива по сълба (б), която отгорѣ на подътъ се захлупя съ дървенъ капакъ. Храната (сѣно, слама, царевичина и др.) се вниса направо въ плѣвнята прѣзъ вратата (г), които сж дважъ и трижъ по голѣми отъ вратата за хора, честишъ голѣми толкова, че свободно може да влѣзе натоваренъ конь съ сѣно. Понеже колибитѣ сж всѣкога на наклонени площи, то дюшемето отъ горна страна се изравнява съ повръхностьта на земята и затова за горния етажъ се влиза направо безъ сълби, или ако се случи и да бжде 20 - 50 см. по-високъ етажътъ, прави се груба каменна сълба. До самитѣ врата за плѣвнята сж малкитѣ врата (д) за челядьта. До тѣхъ (е) въ стѣната е оставенъ отворъ съ голѣма плоча отдолѣ; това е **мие̥ªлник** или **ливник** за миене. Тая страна на колибата е раздѣлена на двѣ не равномѣрни отдѣления: първото къмъ горния край е малко (и), това е **клет** (килеръ), дѣто се пазятъ дрехи и друга покжщнина, па и храната за челядьта. Клетътъ нѣма прозорецъ, а има оставено малко отверстие въ стѣната къмъ дѣсно (к), прѣзъ което отверстие едва може да влѣзе домашната котка. За клетътъ се влиза отъ стаята за живѣене прѣзъ врата (с), скрити задъ кжщнитѣ, тъй щото клетътъ стои закритъ отъ чуждо око. Стаята за живѣене е доволно голѣма (л) и обикновено се казва **коªща**. Тя има двойни врата, но все еднокрили, защото при стѣната на клетътъ е издигнатъ дъсченъ **одеªр**, на който половината нагорѣ служи да се пастрятъ покривкитѣ, постелкитѣ и възглавницитѣ на челядьта, а половината на долѣ до подътъ е добрѣ обкованъ съ дъски **хамба̀р** за зърнени храни. Отъ другата стра-

на нькъ кьмъ потонътъ въ продължение на цѣлата стѣна сж направени отъ дъски (м) **пулѝци** за сждоветѣ, **дулàпеª** за хлѣбъ и други ядenета и отдолѣ **мусàндри**, тоже за подобни съестни прѣдмети. Долапитѣ и мусандритѣ се затварятъ съ вратички, а полицитѣ сж открити, само съ лавици за нареждане сждоветѣ. Такива долапи има и въ каменната стѣна(о) отъ двѣтѣ страни на огнището. Стаята се освѣтява съ едно не голѣмо прозорче (н) на лицето. То е тоже съ дървени прѣчки, а отвжтрѣ нощѣ се затваря съ дъсчена вратца, **канàт'** На другата стѣна, десната, по срѣдата до стѣната е огнището. То е продълговатъ квадратъ отгорѣ постланъ съ пръсть, добрѣ притъпкана и олѣпена. Въ стѣната е пробита дупка и прилѣпната отвънъ (п) пещьта за печене хлѣбъ. Пещьта е цѣла отъ камъкъ и калъ сградена и подпрѣна съ дървени дереци, поставени надъ голѣми камъни въ земята. Въ стѣната е изграденъ на горѣ коминьтъ. Стаята има дъсченъ таванъ, а потонътъ, килерътъ и плѣвнята сж безъ тавани. По гредитѣ отгорѣ есенъ накачватъ царевица за сушене, па служи и за запазване прѣзъ цѣлата зима вмѣсто хамбаръ. По потонътъ въ стаята и клетътъ вмѣсто гвоздеи сж забучнати по стѣнитѣ дървени куки — **гач'увеª** — за окачване на тѣхъ разни прѣдмети. Вратата на плѣвнята и за потонътъ се затварятъ отвжтрѣ съ дървени **сирмѐ**, както на оборътъ. а на кжщнитѣ врата и плетьтъ съ дървени **мандал'ки** и само въ ново врѣме съ желѣзни ключове.

Покривътъ на колибитѣ е четирекриленъ, покритъ съ плочи, но честишъ и съ дъски или слама.

Колибарството е много разпространено въ цѣлитѣ Родопи, а най много у помацитѣ и за него самитѣ географски и поминъчни условия спомагатъ да сжществува и ще сжществува и за въ бждеще. Помашкото население изключително се поминова съ дребно земледѣлие и скотоводство, между които и дърводѣлство. Всѣко сѣмейство се стреми да си припечали повечко работна земя и ако сполучи да концентрира такава въ едно мѣсто повечко, то първата му грижа е да си построи колиба и се установи да живѣе тамъ и ра-

II. Названия на мѣстности отъ околностьта на с. Бачково, Станимашко.

1. Блату,
1. Бабцка присойкеª,
3. Баба,
4. Биклимету
5. Бухуф гроп,
6. Бобнина,
7. Безуват,
8. Букуф дол,
9. Беªлината,
10. Бранищеª,
11. Бустанеªт,
12. Беªлата парс,
13. Видин вир,
14. Вратoчин дол,
15. Вигла,
16. Врабца,
17. Варбеªн,
18. Градищеª,
19. Горч'уву,
20. Гробница,
21. Гулеªму барцеª,
22. Гагница,
23. Г'олеªт,
24. Деªрету,
25. Дабиж'урат,
26. Дойкиски дол,
27. Дойкуву барцеª,
28. Дреªнуву
29. Дабувету,
30. Дол'неª Баба,
31. Дупкитеª,
32. Даскуф дол.
33. Дулеªта,
34. Долат,
35. Еªлакат,
36. Еªчеªмеªница,
37. Ж'увак,
38. Куриеªта,
39. Калинуви камеªнеª,
40. Калеªнеªвица,
41. Камеª лака,
42. Каламушка,
43. Коста нивица,
44. Калеªнински дол,
45. Кирлува нива,
46. Кеªреªмидарницата,
47. Калугеªрска пещеªра
48. Кривата растука,
49. Карукал,
50. Леªхата,
51. Леªвитеª,
52. Ливадитеª,
53. Лукувица,
54. Лаката,
55. Липчеª,
56. Мари нивица,
57. Маринуву,
58. Меªржеªница,
59. Мартвица,
60. Меªждата,
61. Мирч'уви ниви,
62. Неªреªзитеª,
63. Нарас,
64. Орш'ува лака,
65. Олеварникат,
66. Ореªшеªн дол,
67. Пруклета ч'ука,
68. Парżеªнакат,
69. Пеªтрич,
70. Праф камеªн',
71. Пиривол,
72. Пож'увиц,

73. Пѝпина мугѝла,
74. Пàпарт'уви нѝви,
75. Прàват кàмеᵃк,
76. Паỳнин дол,
77. Равнѝщеᵃ,
78. Рибàр'уву,
79. Рàздуву,
80. Равна нѝва,
81. Páсеᵃливу,
82. Св. Димѝтар,
83. Сéлищеᵃ,
84. Сѝвув дол.
85. Св. Труѝца,
86. Св. Никòла,
87. Св. Нидѐᵃлеᵃ,
88. Св. 'Ан'у,
89. Синувѐту,
90. Св. Илѝеᵃ,
91. Сỳдитеᵃ,
92. Св. Влас,
93. Срѐᵃщу,
94. Сѐмеᵃнуву,
95. Св. Пѐᵃтка,
96. Св. Гѐрги,
97. Св. Варвàра,
98. Тѝнеᵃва вòда,
99. Тѝклата,

Рѣчникъ съ обяснителни бѣлѣжки на нѣкои думи и езикови форми въ текста на III кн. отъ „Родопски напрѣдъкъ".

1. **Струнеᵃну** *прил. ж. р. ед. ч.* отъ сѫществит. струна, означава отъ чиста избрана тънка вълна изработенъ женски поясъ.

2. **З'ỳнка** *сѫщ. ж. р. з'ỳнчици* въ умал. форма. Прѣстилкитѣ се прѣпасватъ съ коланчета, които наричатъ *з'унка*. Такива сплитатъ и домашно отъ прежда или отъ коприна.

3. **Лишеᵃн** *сѫщ. м. р.* турска дума, тукъ има друго значение. Момъкътъ праща на годеницата си при сгодяването пари и пръстенъ, които служатъ единъ видъ за пей. Вижъ „Родопски старини" кн. II. обичаи въ Ахѫ-челебийската кааза. 1888 г.

4. **Троᵃтур**, *сѫщ. м. р.*, **Троᵃтурова**, *прил. ж. р.* Тукъ трѣбва да има грѣшка, защото сѫщата пѣсень се пѣе и въ Ахѫ.челебийско и тамъ не е **троᵃтур**, а **стрàтур**, което произлиза отъ старъ обичай при свадби, когато вмѣсто сегашнитѣ **коₐжеᵃлеᵃ**, сѫ употрѣбявали единъ видъ знаме, сегашния рупски **ст'аг**. **Стратур** изобщо означава прѫчка отъ нѣкакво митично растение, но точно не се знае какво.

5. **Ч'орка** *глаг. 3. л.* разбутва, раздразва. **Нимой си чйорка нус^а^от,** значи не си дразни носътъ посрѣдствомъ прътстътъ или друго нѣщо, защото ще те заболи или е неприлично.

6. **Дуламо^а^** *сжщ. ж. р.* връхна мжжка абена дреха, кжса до поясътъ и съ ржкави.

7. **Калѐври** *сжщ. мн. ч.* особенъ видъ сахтияневи папуце, които женитѣ носятъ въ Родопитѣ. Носятъ ги и овчаритѣ и по това изглежда, че тѣ сж стара Родопска мода обуща и за мжже, и за жени. Сега тѣ се срѣщатъ много рѣдко и то само въ колибацитѣ. Замѣниха ги кондуритѣ.

8. **Тихѐл'** *сжщ. м. р.* редица нашивка отъ жълта или червена коприна по политѣ, пазвитѣ и ржкавитѣ на женскитѣ вълнени горни дрѣхи.

9. **Бару̀га** *сжщ. ж. р.* малко вѫрточе съ вода Свито нѣщо и запазено отъ страни. Свито хорото на колело въ едно мѣсто. Често пжти като въ умалителна форма казватъ на морето **бару̀га. Припла̀чка баругана,** значи прѣмина юнашки морето.

10. **Кишкил'** *сжщ. м. р.* мѣдно тасче за пиене вода. Замѣства днешнитѣ стъклени чаши.

11. **Наж'у̀ли** *глаг. м. вр.* тукъ е употрѣбено вмѣсто напи се, стана пиянъ. Употрѣбява се и за навикване, мъмрене и набиване. **Уж'ули** пъкъ значи обѣли, съблѣче му кожата, кората на дърво, а въ прѣносна форма показва и ограби го, съблѣче го и го остави сиромахъ.

12. **Плѐ^а^нгу** *нар.* тая дума трѣбва да произхожда отъ поляна. Употрѣбява се, когато ще се посочи, че нѣкого сж измамили, очаквалъ е и е билъ сигуренъ въ нѣкоя работа, ала останалъ излъганъ, подмаменъ хитро. Въ сжщата смисъль употрѣбяватъ и думата **пуле^а^на. Устави гу на чиста пуле^а^на** или **устана на пле^а^ангу,** т. е. измами се, изхитруваха го твърдѣ умно и неочаквано.

13. **Ту̀рми** *ед. ч.* **ту̀рме^а^т** *гл. мн. ч. сег. вр.* димятъ. **Турма** *сжщ ж. р.* казватъ на димътъ. Въ прѣносна форма **затурми нах не^а^каде^а^,** значи зе си главата

и отиде безъ еа обади за кѫдѣ и защо, самоглавъ, своенравенъ човѣкъ.

14. **Нàварда** *сѫщ. ж. р.*, **навардòсаха са** *глаг.* сборичкаха се, сборичкване. **Тиеª са адноª нàварда**, казватъ за нѣкоя челядь, която е многобройна и безъ редъ и команда помежду си. **Сториха гу наварда**, разхвърлиха го и го разпилѣха.

15. **Мумàреª** *сѫщ. мн. ч.*, **мумàр, мумàрка.** Казватъ на момковитѣ пратеници по годежътъ. Сѫщо и на моминитѣ роднини, които придружаватъ булката слѣдъ вѣнчанието въ момковия домъ. Вижъ „Родопски старини" II кн. 1888 год.

16. **Клеªпчийки** *сѫщ. м. ч.*, **клеªпчѝеª, клеªпач** *м. р.* **клеªпчийка** *ж. р.* **Клѐпеª** *глаголъ*, **клѐп** *отгл. сѫщ. м. р.* Клеветници, клюкари хора, които се занимаватъ съ хорски клюки. **Наклѐпали гу са**, наклеветели сѫ го, приписали му не бивали, неистински дѣла.

17. **Гиздѝлу** *сѫщ. ср. р.*, **нагѝзди, угỳзди са** *глаг.* Хубава прѣмѣна, накитъ.

18. **Припéªва са** *гл.*, **прѝпеªв** *сѫщ. ж. р.* надгробенъ плачъ, нареждане и плачене надъ умрѣлъ човѣкъ.

19. **Чѐтеªлки** *сѫщ мн. ч.* умалително, **чéтеªлеª** или **чѐтла**, казватъ на рѫбошитѣ.

20. **Джумѐрт'** *сѫщ.* турска дума значи щедъръ човѣкъ, не скѫперникъ и не сребролюбецъ човѣкъ.

21. **Притѝца** *гл.*, **притѝцат** или **притѝчат са.** Изпрѣвари го, отне му мѣстото, или редътъ. **Притѐчеª гу на хурòту**, казватъ, когато нѣкоя мома или момъкъ изпрѣвари другиго или друга мома, които по рано сѫ се уловили и сѫ запазили мѣстото си и редътъ. **Притѐкли гу хàйдỳтеª**, притекли му пѫтьтъ разбойници и го ограбили или убили.

22. **Дукàрува са** *глаг.* казватъ томува, който се прѣструва и гордѣе прѣдъ другитѣ хора Казватъ и на лицемѣръ човѣкъ, който се мѫчи да се прикрива.

23. **Своªртище** *сѫщ. ср. р.*, **своªрта са** *глаг.* Мѣсто, дѣто се завърта единъ човѣкъ. **Ни своªрта са** казватъ на бездѣлникъ, скитникъ човѣкъ. **Умеªеª да хи своªрта** казватъ за нѣкоя майка, която ѝ иде отрѫки да прибира челядьта си, да имъ намира полезна работа и по тоя начинъ добрѣ да ги упѫтва и учи.